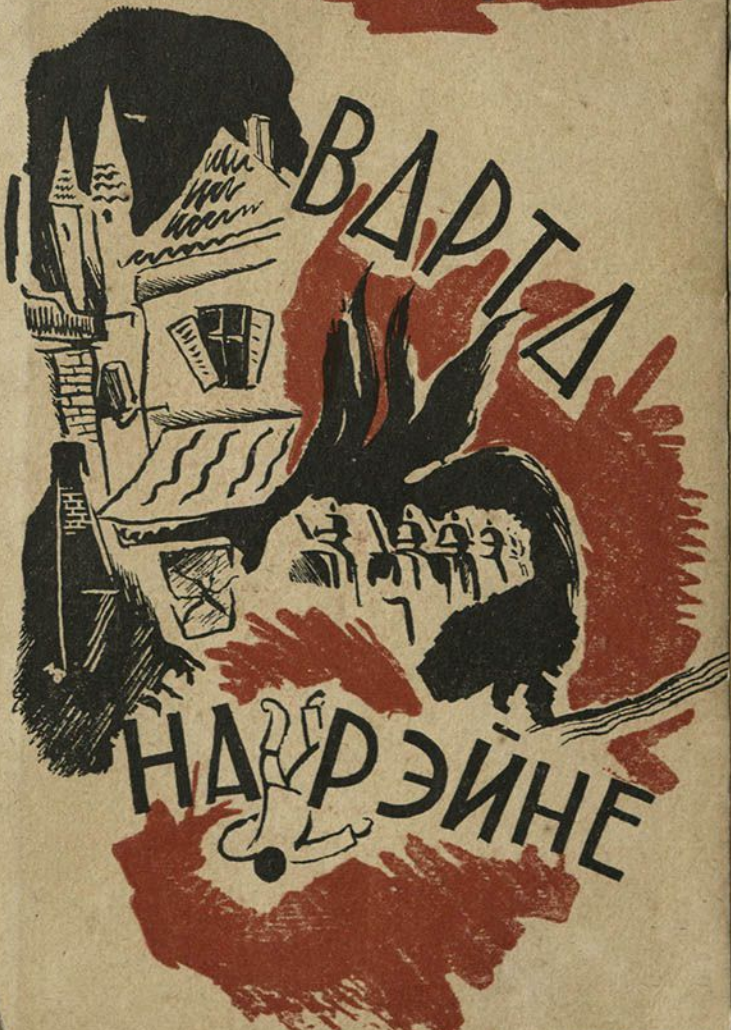

Ба 234404

СЬ*ГАРОДНЯ

Ба 234404

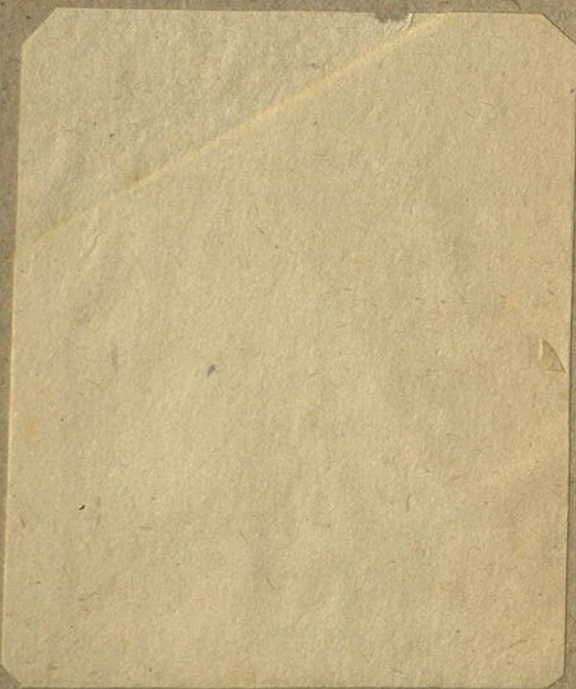

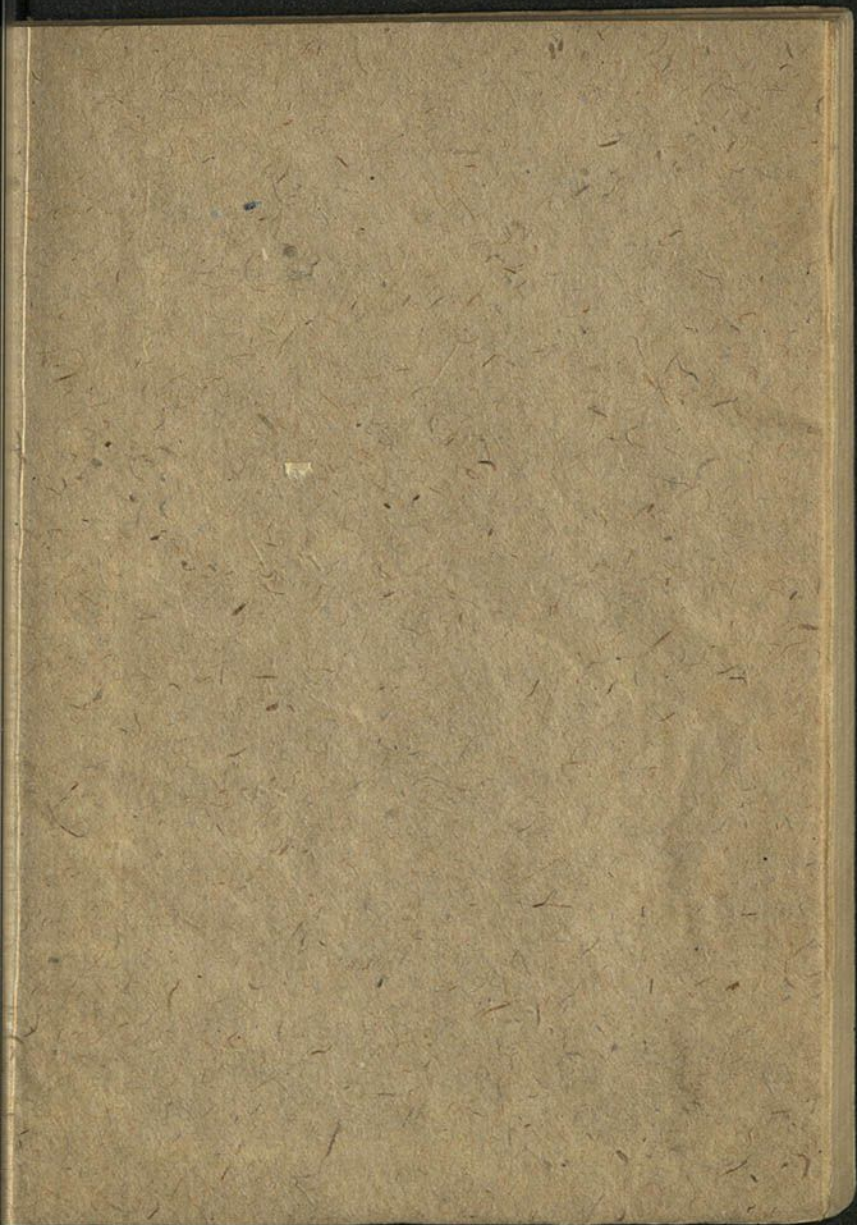
ВАРТА

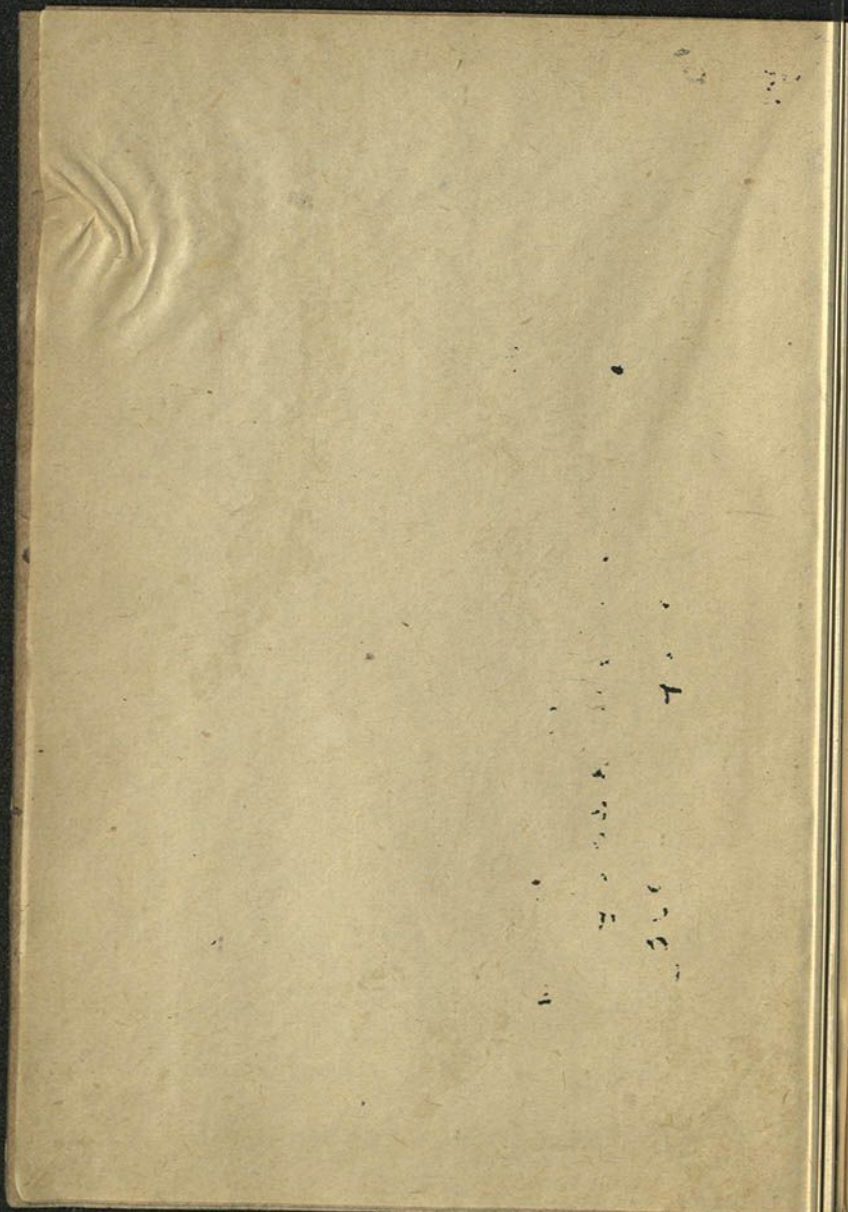
НАУРЭЙНЕ

БЕЛДЗЯРЖВЫДАВЕЦТРА

3
7768

~~ас-156~~ АЛЕСЬ ГАРОДНЯ

Ба 234404

~~6/12~~
~~9/12~~

Бел 2005

ВАРТА НА РЭЙНЕ

АПОВЕСЬЦЬ

1964 г.

234404

22

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА
МЕНСК — 1930

Дзяржаўная
бібліятэка БССР
імя У. І. Леніна

ВОКЛАДКА і СУПЭР-ВОКЛАДКА
МАСТАКА БАРЫСА МАЛКІНА

Заказ № 671. (Р 000 3-2010 37/s арк.). Галоўлітбел № 1090.

Друкарня Беларускага Дзяржаўнага Выдавецтва.

Разьдзел I

Хмары... Хмары...

... Бжжж...,—пралятае пчала-куля.

... Бум!.. Бум!.. Бум!..

... Бум!.. Бум!.. Бум!..—рвуцца набоі.

Недзе з боку тарахціць кулямёт.

Уперадзе, далёка, каля небасхілу, сьцэлецца па зямельцы дым.—

Завеса.

Але і яе, мастацка замаскаваны на дрэве, сіліцца працяць біноклем артылерысты-наглядач.

Вось доўгай, крывой істужкаю, зігзагамі цягнуцца траншэі, а ў іх мітусяцца нейкія шэрыя постаці.

— Людзі?

— Так. Мізэрныя, нікчэмныя...

Вось вялізарная яміна, і пара абгарэлых слупоў.
Тут калісьці быў цэлы фальварак.

А там—ля лесу—мірна пасьвіўся статак. Мычэлі каровы, хадзілі па мураве. Маладыя бычкі, ня ў меру галянтныя, гульліва падбягалі да якой-кольвек прыгожайкай ялавачкі,—

Мууу!—Мууу!

Ялаўка сарамліва кідалася ў бок, а верны вартаўнік, жучка, заганяў яе назад, каб не адбілася ад статку...
Ля беразьнячку, ля вогнішча на карчы сядзеў стары дзядулька-пастух, а хлапчук-падпасак ляжаў ніц і дзьмуў на сьвежасьпечаную гарачую бульбу.

Бэрлін.

Шпандаў.

Фабрыка электрычных прыладаў АЭГ.

Трышчаць, пяюць сваю песьню шасьцёркі.

Дзяцёнкам пакінутым плачуць прыводныя пасы.

Рупатліва тарахціць неспакойны дызэль.

Другая зьмена скончыла працаваць а палове шостаі вечару.

Усё—такое звычайнае, знаёмае:

Ванны, душ. Гардэроба. Некалькі вялізарных заляў, абстаўленых лаўкамі і шапамі. У шапах—вопратка (на вытворчасьці спэцадзеньне). Альфрэд Кляйн мыецца ў ваньне, апранаецца ў „сваё“, выходзіць на вуліцу.

Побач „бір-галье“. Піўная.

Душнае, накуранае паветра. У кутку—кадушкі з півам.

А над кадушкамі лунае вялікі портрэт:

„Кайзэр Вільгэльм II“.

Паўгадзіны і—

маладцаваты, чыста апрануты, і „падбадзёраны“
традыцыйным куфлем Альфрэд Кляйн ужо ляціць
на стукатлівым траме.

Стоп. Астаноўка.

Моабітэнштрасэ.

З сіпатым гудам пралятае міма аўто.

Альфрэд выходзіць з вагону.

Хвіліна—і яго глытае хваля мітусьлівага чалавечага
натаўпу.

... „Бэрлінэр Тагэблят!“ ...

... „Бэрлінэр Тагэблят!“ ...

... „Бэрлінэр Тагэблят!“ ...

Нейкі прабеглы чалавек затрымліваецца і тыча ў руку
хлопцу-газэтчыку дзесяць фэнігаў.

Той (прадаў,—чаго стаяць?—часу няма) ляціць далей.

... „Бэрлінэр Тагэблят!“ ...

... „У Сараеве забіты аўстрыяцкі эрцгэрцаг Франц-
Фэрдынанд!“ ...

Альфрэд затрымліваецца на хвіліну, шукае ў кішэні
грошы.

Не пасьпеўшы знайсці іх—паварачваецца і ідзе далей:

— Ат! Хай іх хоць кожны дзень забіваюць...

Вялікі шасьціпавярховы дом.

Каменнымі ўсходцамі паўзе ўверх леска.

Трэці паверх. Званок. Дзверы расчыняюцца:
— Дабрыдзень, цётка Элізабэт!.. Што, Грэтхэн
у хаце?..

... Ціха, павольнаю плыньню цячэ жыццё...

Вечар. Дождык. Сьлізка.

Блішчыць асфальтавы брук. Палац міністра сьвеціцца
тысячамі агнёў. Пад'яжджаюць:—аўто, карэты... Ля
пад'езду швайцар, золатам абшыты. У руцэ—булава.

— Ах, майн гэр! Вас чакаюць!..

— Мадам, дазвольце ваша манто!..

— Заходзьце, калі ласка, ваша сьветласьць...

У палацы — баль. Чакаюць нават „самога“ крон-
прынца Фрыдрыха з жонкаю, ды шмат іншых...

Расчыняюцца дзверы, і лёкай прагалашае:

— Нямецкі пасол у Константынопалі, пан барон
фон-Вангэнгайм!..

— Райхсканцлер, граф фон-Бюлёв!..

— Граф Дыкдорф-фон-Тростэнаў!..

— Міністар, пан барон фон-Нольдэнштэрн!..

— Пан гвардыі маёр фон-Гальвіц!..

— Інтэндант, пан Ліндэнмайер!..

— Гегаймрат, пан Гэрэншток!..

Вялізарная заля, поўная людзей. Музыка, скокі.
Сталовы пакой. Падковаю сагнуты агромністы стол.
У вядзёрках з лёдам бутэлькі з сэктам. Розныя

маркі: Рэдэрэр, Кліко, Мум. Батарэі старога ёганіс-
бэргеру, Маркобруннэру, Го-Сатэрну, Токаю, Бордо,
Опорто. Старкі, Каньякі, лікёры. Вазы з тропічнай
садавінай.

Лёкаі абносяць гасьцей вячэраю.

Нехта ўстае. Тост.

— Пановел!..

... Загінуў аўстрыяцкі эрцгэрцаг Франц-Фэрдынанд,
шчыры прыхільнік і прыяцель Нямецчыны... Нас
провокуюць... Але мы пакажам усяму сьвету, што
тэўтоны—гэта ня статак безгалосых авед, што мы
не дазволім нікому на такі кшталт жартаваць з намі

.....

... Я прапаную тост за слаўную нашу бацькаўшчыну,
за вялікі нямецкі народ,—за любага нашага кайзэра!..

Урра!..

— Гох!..

— Гох!..

— Гоох!..

Праз некалькі дзён—зноў:

вечар.

Цёпла і сьлізка.

Туман.

Альфрэд Кляйн пад руку з Грэтхэн ідзе ў кіно.

Блішчыць мокрая асфальтавая панэль. Вітрыны крам

сьвецяцца ўсімі магчымымі колерамі і водцэнямі. На даху вялізнага будынку Рэйхсбанку палымянымі літарамі запальваецца рэклама:

Курэце толькі, папіросы
„ОКАСА—ЗАРОТО“
Смак—Таннасьць!

Адно за адным гаснуць рознакалёрныя словы, нікнуць у цьмяным тумане, і ўраз-жа—па зьнікненьні апошняга з іх, зноў выплываюць з начное цемры агні: жоўтыя, чырвоныя, блакітныя, белыя, і з іх загараецца слова:

„КУКІРОЛЬ“

Монотонна, цяжка тупае тысячаногі натаўп. Ёркаюць пугамі фурманы. Гудуць аўто. Як ашгелы ляціць кудысьці трам.

— Бэрлінэр Тагэблят!..

— Бэрлінэр Тагэблят!..

— Вячэрні выпуск!..

— Нота аўстрыйскага ўраду Сэрбіі..

■
— Фрэдзі! Ці будзе вайна?—пытаецца Грэтхэн выходзячы з касцёлу.

— Хто-ж яе ведае,—можа і будзе.

— А як яна робіцца, гэтая вайна?

Альфрэд робіць сур'ёзную міну:

— Б'юцца людзі, страляюць, забіваюць адзін-аднаго... Сьмелыя — перамагаюць, а баязьлівыя — гінуць.

А сам успамінае:

... Ён — маленькі вучань... Лекцыя... Настаўнік нешта тлумачыць пра пабеды слаўнага нямецкага войска, пра Сэдан...

... На сьцяне — карціны, партрэты, малюнкi... Вось — слаўны Бісмарк... Вось — Мольтке... Вось — Фрыдрых Вялікі наўперадзе свайго войска кружыць па полі на белым узмысленым стаенніку... А салдаты — у бліскучых шытых золатам мундзерах...

■
Нядзеля. Альфрэд і Грэтхэн у касцёле. На лаўках — публіка. Хто? — Ды ўсе: і рабочыя, і міністры, і гандляры, і прадаўцы з бакалейнае крамы, і сутэнэры, і банкіры, і вайсковыя, і дактары, і агульнадаступныя дзяўчыны, —

Пан пастар гаворыць казаньне:

— Слухайцеся ўлады, ад бога пастаўленае!..

— Любеце слаўную нашу бацькаўшчыну!..

— Шануйце добрага нашага кайзэра...

І яны слухаюць, любяць, шануюць, — усе гэтыя: рабочыя і міністры, салдаты і банкіры, дактары і сутэнэры, афіцэры і агульнадаступныя жанчыны...

Зноў вечар... Вее сівер,—вее і вье, плача, стогне,
скрыгоча зубамі, енчыць... І раптам—у злоснае мы-
чэньне сіверу ўплятаецца нешта новае, чужое, жу-
даснаватае. Па горадзе—сіпатыя чуюцца, але моц-
ныя, часам—надрыўныя галасы:

— Бэрлінэр Тагэблят!..

— Бэрлінэр Тагэблят!..

— Аўстрыя паслала Сэрбіі ультыматум!..

— Расія рыхтуецца да вайны!..

А жыцьцё—усё яшчэ ідзе—памалу, плыве цяхаю,
павольнаю плыньню...

Раньне. Альфрэд Кляйн зьбіраецца ісьці на працу.
Над сталом тоненькай блакітнай істужкаю ўецца пара
ад кавы.

Раптам—

званок—

паштальён:

— Газэты сьвежыя, калі ласка...

Ціха, павольнаю плыньню цякло жыцьцё... Цякло...
І—

першы стрэл:

„Аўстрыякі бамбардуюць Белград!“

Шпандаў. Фабрычныя коміны. Сьвіст пары і лязга-
таньне машын...

Адліўшчык Шміт—на месцы.

— Гэй! Паддай! Каці сюды!

— Яшчэ!

... Бух!—льецца агонь, дым ідзе слупам, разьяздае вочы...

— Ладная будзе гэтая гармата!

— Чаго стаіш? давай другую!

— Дру-гу-ю!

— Да-вай дру-гу-ю!

— Каці сюды-ы-ы!

■
Пан фабрыкант у сваім габінэце.

Званок па тэлефоне.

— Хто? пан інтэндант?.. Ах, як прыемна... Што?.. Дорага?.. Паночку, даражэнькі мой... ці-ж прыстала— па тэлефоне... Няёмка... Лепш—сёньня пагутарым... вечарам... у шантане... Што?.. А дзесятай?.. Цудоўна!.. Чакаю!..

■
Шпандаў. Фабрычныя коміны. На іх сірэны. Гудуць доўга... Працяжна...

Другая зьмена скончыла працу. Шміт выходзіць са свайго цэху.

Вечар. Сьлізгота. Дожджык. Туман.

... „Хутчэй да хаты... адпачнуць“... Вось і дом, усходцы... пяты паверх...

Стучыць.

— Хто?

— Гэта я, пані Кунст, адчынец!

Дзверы адчыняюцца.

— Добры дзень, гэр Шміт. Вам тут нехта пісулька пакінуў...

— Давайце!

... Як ты ведаеш, становішча пагрознае. Аўстрыякі... Белград... Цар... Мобілізацыя... урад... комітэт паставіў... мітынг... прыходзь... Здраднікі... Будзем крыць...“

А ў кутку—подпіс:

„Твой сябра Эрнст“.

Бурліць шматгаловы натоўп.

Нехта на трыбуне:

— Таварышы!..

... Гэтыя дзікуны расійцы... праклятыя французы... навязаць усім царскі дэспатызм... Мы не дапусьцім... Родны наш край... Мы пакажам... панясем сыяг культуры і цывілізацыі на ўсход... Спрадвечная місія... Бацькаўшчына...

— Уррра!

— Уррра!

— Уррра!

На трыбуне—адліўшчык Шміт:

— Таварышы!..

... Я кажу: каму патрэбна вайна?.. Вось, мы,—робім гарматы... У каго яны будуць страляць?.. Дэспотызм,—барбарства... Двудушныя! А ў нас,—што?.. Не дэспотызм?.. Ня барбарства?.. Ваяваць?.. За каго? За што?.. А на вайну, хто пойдзе?.. Чыя кроў будзе ліцца?.. Ці-ж мо' тых, пузатых?..

... Далоў!..

Далоў!.. Далоў!..

... Прэ-э-э-эч!..

У дрэнным настроі вяртаецца Шміт да хаты. Ледзьве ўцёк ад агента „гегаймполіцай“...

Вечар... туман... Дожджык... Сьлізка... Пад фіялетава-блакітнымі мокрымі праменьнямі ліхтароў блішчыць асфальтавая гладзь бруку.

... „Эх, каб добры агульны штрайк... Але—соцыялістычная большасьць... Здраднікі!..“

Шміт сьціснуў кулак.

Уперадзе, на панэлі, сямнаццацігадовая дзяўчынка. Густая сінь пад вачыма. Насустрач—нейкі пан. Ёдзе не сьпяшаецца. Леваю рукою зьняў капялюш, і трымае; у правай—хустка. Выцірае запацеўшую пляшыну. Праз усё пуза—залаты ланцужок...

... — Паночку, вазьмеце мяне!..

— А?... Што?...

— Толькі пяць марак!..

Маслам наліліся мутныя падсьлепаватыя вочкі.

— А!.. Хадзем!..

Усё неяк ня верылася: не ўпяршыню тья гутаркі.
Ня першы ўжо раз: гаварылі, пісалі, спрачаліся.
Казалі, што хутка будзе.

Памыляліся, супакойваліся на нейкі час і зноў па-
чыналі спрачацца. Зноў казалі, што вось-вось будзе.
Гэтак ішлі: дзень за днём, год за годам.

І раптам, аднойчы вечарам вестка: нямецкі ўрад па-
слаў Расіі ультыматум у 24 гадзіны дэмабілізавацца,
а Францыі—у выпадку ўзброенага канфлікту абвясць-
ціць нэўтралітэт...

Апоўдні—

На пляцы, ля кайзэравага палацу—натаўп.

Як і заўсёды:—як тыдзень, год, дзесяць, пяцьдзе-
сят год назад.

Поўны пляц. Стаяць чагосьці чакаюць.

Дзінь-дон! Дзінь-дон! Дзінь-дон!..

Дванаццацатая гадзіна...

Туп-топ; туп-топ; туп-топ;—

Нага ў нагу...

... Зьмена палацовае варты...

... Аддзел гвардыі... Усе ў золаце. Ня людзі, ля-
лечкі завадныя...

— Туп-топ; туп-топ; туп-топ..

— Правай!..

— Правай!..

— Зважай!..

— Стой!

І раптам—

газэтчыкі:

— Экстраблят!..

Экстраблят!..

— Нямецчына абвясціла Расіі і Францыі вайну!..

Натоўп нярухомы.

Мёртвая ціш...

... І тады—сьпярша паціху, а потым—усё больш і больш выразна чуецца нейкі гоман... І раптам—нешта пакацілася, перакацілася праз натаўп, усё навокал нібы ашалела і зьлілося ў адзін гук—у адзін голас—у адно аглушальнае:

Уррра!

Уррра!

Уррра!

... І ў гэты момант—

— на ганку зьяўляюцца нейкія людзі ў шытых золатам ліўрэях, з трохкуткамі на галавах, з булавамі ў руках... Шырока расчыняюць яны дзьверы... З палацу выходзяць—сьпярша два маладыя афіцэры, а потым,—дзьве вяліственныя постаці,—мужчына пад 40—45, у афіцэрскім адзень-

ні, пад руку з высокай, буйнай, ня вельмі маладой жанчынай з гардзяліва ўзьнятаю галавою. Натопу шалее...

— Кайзэру—

— Урррааа!

— Гооох!..

Ї раптам некалькі чалавек—нібы загадзя змовіўшыся,—падаюць на калені,—

сьледам за імі—увесь натаўп,—і—па пляцы, сьпярша ціха, потым—усё гучней і гучней, нарэшце—аглушальна моцна зьліваюцца ў адзін зграбны сьпеў і нясуцца здаецца, па ўсім месьце вяліственныя, урачыстыя гукі, сярод якіх ледзьве-ледзьве можна зразумець словы:

—Наш любы край—

спакойны будзь!

Ї верна стой,

варта на Рэйне!

Добры, стары нямецкі кайзэр ідзе на шпацыр.

— Сьвіта?—Эскорт?.. Нашто гэта?...—Няхай гэтым забавляецца наш добры сябра, любы наш прыяцель, Мікола II... А мы,—пехатою,—жонку пад руку, сыноў-кронпрынца Фрыдрыха Вільгэльма, браценіка ягонага Эйтэль-Фрыдрыха—наперад,—і пехатою, у натаўп—марш!..

... Унтэр-дэн-Ліндэн...

... Фрыдрихштрасэ...

... Зігэс Альле...

... Кайзэр з жонкаю і дзяццмі...

А побач,—бяжыць верны белы аўчарка і...
цэлы натаўп бэрлінцаў!..

... Зігэс-Альле —

Альлея перамогі!

...Бюсты князёў і каралёў...

— Сьпі спакойна,
няўмірушчы Бісмарк!

— Дух твой жыве:

Верна і моцна стаіць варта на Рэйне...

Дзяржаўная
бібліятэка БССР
імя У. І. Леніна

Разьдзел II

**„Любы наш край,—
спакойны будзь!..“**

Гарачы жніўневы дзень... Прызыўны пункт... Натаўп.
Прызыўнікі, праваджатыя.

— Фрэддзі! А што, калі цябе заб'юць?

— Нічога, ня плач, мая любая... Бог—літасьцівы...

— Фрэддзі! Мне цяжка...

Натаўп гудзе на ўсе, якія толькі магчыма, лады...

Навокал—узрушэньне...

Часам—яно падымаецца, даходзіць да дзікага ша-
ленства, часам—зайцам, неяк, пад хвояю, прысядае...

І тады,—у такія хвіліны—пачынае панаваць нейкая
асобая, жудасная маўклівасьць.

Раптам,—цішыню прарэжа гістэрычны жаночы ўсхліп.

Тады—перакатваецца па натаўпе мэрам тая хваля,
узрушаны гоман, сьцірае, зьнішчае ўсе паасобныя
галасы, глытае чыйсьці гучны плач і зьнікае недзе,—
там,—ля ўваходу ў казармавы будынак...

- Фрэддзі!.. Фрэддзінька!..
- Ня плач, мая любая...
- Мне цяжка, мне балюча, Фрэддзі!..
- Нічога, маленькая мая, праз тыдні тры—чатыры скончыцца тая вайна, прыеду, а ў верасьні—сама ведаеш,—вяселье наша...
- А! Фрэддзі! Здароў!..
- Ты адкуль, Шміт? Прызывацца?..
- А што-ж? Ці мо' я з іншага цеста?
- Ну, вось, бачыш,—паваюем... Толькі вось, ці вернемся?..
- Хто вернецца, хто ня вернецца... Але куды мы вернемся?.. Вось, брат, пытаньне?
- Як гэта: „куды“?
- Ат!.. Дзівак!.. Ці-ж ня бачыш,—увесь сьвет пераварочваецца, дагары нагамі становіцца...
- Зноў ты свой пэсымізм...
- Пэсымізм?.. Не... Але... Ну, братка, часу няма... Як-кольвек сустрэнемся,—пагамонім... Бывай!
- Бывай!

■

— Назначаныя ў 398-ы полк лянштурмістых, выходзь!

- Фрэддзінька... Фрэддзі!..
- Бывай, даражэнькая... Ня плач, мая любая... Бог літасьцівы...

Трэба ісьці... Бывай!..

— Фрэддзінька!..

— Фрэддзі!..

— Фрэээ... дзііі.

— Фрэээ...

— Ааааа...

— Пятая рота!..

— Да месца!..

— Шэраг—

падвой!..

— Крокам—

арш!..

І вось,—разам з усімі,—

Альфрэд Кляйн тупоча па вязкім асфальтавым бруку. ...Б'е барабан... Нешта бравурнае...
... Зграбныя шэрагі!—

Нага ў нагу... Але—гэта яшчэ ня войска:
Барджэй—нейкая банда: усе яшчэ ў цівільным адзеньні... Ідуць, глядзяць проста, наперад, рэдка хто скосіць вока ўбок, туды, дзе натаўп...

А там... у натаўпе... яны... тыя, хто дарагі... любы...
блізкі... Там—плач... усхліпваньні...

... Зграбныя шэрагі... Яны ідуць, нічога ня чуюць...

... Шротам тупоча барабан...

Станцыя:—„Бэрлін-Заходняя“. Пэрон... Цывільных няма... .. Нехта жартуе:

— Дальбожачкі, бяз білету—упяршыню!..

... Вайсковыя цягнікі адыходзяць кожныя пяць хвілін...

Вось адзін—

грузіцца...

... Начальнік станцыі—падае сыгнал... Сьвішча абэр..

... Вайсковы цягнік...

Праз адчыненае вакно чуецца сьпеў:

„Хадзі, дзяўчыначка,—
ня плач дарэмна“

.....

Вось ён і папёр,—гэты самы цягнік,—сьцюдзёны,
дымлівы волат... Па рэйках лязгоча сталь, а з рас-
чыненага вакна чуваць, як з дзесятка галасоў пад-
хапіў пануры мотыў:

„ня плач дарэмна,—
скончыцца тая вайна...“

.....

— Пятая рота!..

па вагонах!..

Зноў сьвісток. Гудзіць паравік... Альфрэд адчувае
штуршок, цягнік пачынае мерна варушыцца ..

— „Фрэддзі... Фрэддзінька!“ ..—стаіць у вушах.

... Лязгоча сталь.. хістаецца пад нагамі падлога...

... „У верасьні мае быць наша вяселье... Ці будзе
яно?..—

... А ў ваччу—бясковца—заплаканыя блакітныя вочкі:

... „— Фрэддзінька!..

... — Фрэддзі!..

— Фрээээ...

На аднэй з бліжэйшых станцый—кіёск, газэты. Нехта выбег, купіў... Прыпынак—тры хвіліны... Зноў лязгоча сталь... А ў вагоне з дзесятак людзей абступіў таго, хто купіў газэту:

... Ультыматум Бэльгіі...

... Бэльгія адмовілася...

... Нашы войскі перайшлі граніцу...

... Мы ўзялі Льеж...

... Бэльгійцы адступаюць...

І раптам, бы прырун пры яснай пагодзе:
— Англія абвесьціла вайну!—

Бэрлін. Рог Унтэр-дэн-Ліндэн.

З Фрыдрыхштрасэ вылазіць галава вялізарнага чалавечага натаўпу... Здалёку—лес сьцягаў. Усе трохкалёрныя: І плякаты:

„Няхай жыве Нямецчына!“

„Няхай жыве Аўстрыя!“

„Сьмерць ангельцам!“

Здалёку даносіцца сьпеў:

„Нямецчына, Нямецчына—

вышэй за ўсё,—

Вышэй за ўсё... Вышэй за ўсё...“

Па вуліцы ідзе высокая сухарлявая постаць. Халодны, застыглы ў спліне твар... У зубах—традыцыйная люлька.

... Да прахадзячага:

— Пліз, сэр!.. Як прайсьці на Францішканскую вуліцу?..

Вочкі прахадзячага загараюцца нядобрым агоньчыкам. На твары—сьпярша злосьць, потым—нейкая нерашучасьць. Панямецку:

— Вы амэрыканец?..

Люлька вымаецца з зубоў:—

— Ай ду нот сьпік джормэн! Пліз?..

Зноў зялёны агоньчык у вочках, і,—раптам:

— Ангелец!.. Сабака!.. Паводле вымовы пазнаў!..

Сволач!.. Бі ангельца!.. — — —

Падлятае некалькі падазронах кацялкоў, кепак, капялюшоў. Мільгаціць нечы кулак. Люлька абрысоўвае ў паветры дугу і ляціць на брук. Падымаецца хваля нейкага шалёнага гармідару..

Праз пяць хвілін—падбег шуцман, стаў ля вулічнага ліхтара перад тэлефоннай скрынкаю.

— Альлё!.. Поліцай-прэзыдыум?.. Прышлеце барджэй на Фрыдрыхштрасэ машыну, забітага забраць... Што?.. Так... Ангелец... Ля майго посту сёньня—пяты...

Пад'яжджае машына.

Праз пару хвілін—яна ад'яжджае. Вось—зьнікла...

Дворнік шчоткаю чысьціць кроў з панэлі... На бруку—адзінокая люлька... Ня дыміць...—Патухла.

З-за рогу выходзіць нейкі абарванец.

Вочы прагавіта ўзіраюцца ўва ўсе бакі.

— А!.. Люлька!..

— Давай яе сюды!

Ён нагінаецца, каб падняць, і мурмоча:

— Нам—усё гожа... У нашай гаспадарцы—усяму
месца знойдзецца...

А на Унтэр-дэн-Ліндэн—шматтысячны натаўп разь-
дзірае горла:

„Нямеччына, Намеччына—

Вышэй за ўсё,—

Вышэй за ўсе“...

.

Па Фрыдрыхштрасэ ідзе аддзел пяхоты, і далёка
разносіцца яго вяліственны сьпеў:

— Наш любы край,—

спакойны будзь!

Ї верна стой,

варта на Рэйне...

.

Па шляхох, па шашох, па дарогах і па сьцежках
Бэльгіі ідуць людзі, коні, аўтамабілі, гарматы, фур-
манкі... Па шляхох, па шашох, па дарогах і па
сьцежках Паўночнае Францыі ідзе пяхота, конь-
ніца, артылерыя, інжэнэрныя войскі. Пройдзены ўжо:
Льеж, Намюр, Шарлеруа, Ліль, Сэн-Кантэн. Гараць
ужо: Рэймс, Камбрэ, Комп'ень—цяжкія саракадзьвюх-
сантымэтровыя „бэрты“ дзяўбуць па сусьветнай ста-
ліцы—па старым Парыжы... Францускі ўрад уцякае
ў Бордо... На рэчцы, на Марне вырашаецца лёс
сталіцы Францыі,—лёс вайны...

Зрэзаная, расьпятая, разарваная, разрытая зямля.
У ёй—людзі... Мэрам тыя чарвячкі: такія мізэрныя
нікчэмныя... Яны закапаліся глыбока ў траншэі, а
зверху, на паверхні—пекла. Рвуцца з усіх бакоў
знарады, фантастычным казачным конікам стракоча
кулямёт, суха вухкаюць гарматы, жабамі плююцца
бомбакіды... Небасхіл—бясконца і бяз меры засьці-
лае дым, — французы завесаю маскуюць перасоў-
ваньні сваіх войскаў... Недзе ўгары тарахціць про-
пэлер...

— Бум-бабах!—цяжка адказвае яму гармата...

— Чыя?

— Хто яе разьбярэ!..

— Так... Дык вось і вайна, — думае Альфрэд.—
Вайна...

— Нічога... за тры-чатыры тыдні ўсіх не пара-
б'юць... Нехта застанецца... Можа я... А тады... О!..
Толькі-б зайсьці ў гэты распракляты Парыж... Тады-б
усяму канец...

Раптам—каманда:

— Зьбірайся!..

... Ля ходу зносін цэлы натаўп...

— Куды?

— У атаку?..

— Не,—зараз прыдуць нам на зьмену баварцы, а
мы—у тыл...

... Шалее вайна... Рвуцца над галовамі шрапнэлі..
Зусім нізка аэроплян „рэжа“ кулямётам... Б'е бара-
бан... Нешта бравурнае... Выйшлі з „лініі агня“, і

таму ідуць згуртаваным ладам... Эграбныя шэрагі!..
Нага ў нагу, крыху абарваныя, але затое—ідуць,
гледзячы проста перад сабою, нага ў нагу,—ніхто
ня скосіць вочы ўбок,—ідуць па сьцежках лясных,
па дарожках...

— Эй, вы, чаго насы павесілі?—крычыць гаўптман
фон-Орфайген:

— Песьню!..—песьню!.. Каб усім д'яблам моташна
стала!

Наш любы край,
спакойны будзь!
І верна стой
варта на Рэйне...

.

Разьдзел III

Труа Клю

— А бачыў братка Альфрэд,—баварцаў, дык тых у акуп увайшло разоў у пяць менш, як нас...

— ?..

— Ці ня прыкрыць адступленьне?..

— Кінь, дурніца, пасьязаўтра ў Парыжы на дзяўчат пойдзем...

— ?..

— Кажу—на ўсход ішлі...

— Не, на поўдзень...

— А я кажу—на ўсход!..

— Усёроўна,—кажу табе—адпачынак...

— А Парыж тры дні, як ужо наш павінен быў быць... Ды не ўзялі-ж!

— Вазьмем... Затрымаліся...

Па шадох, па шляхах, па прасёлках і па пралесках

Паўночнае Францыі ідуць войскі.. Яны ідуць з заходу на ўсход, і з усходу на захад. Яны ідуць з поўдню на поўнач, і з поўначы на поўдзень. Яны ідуць, пяхота, коньніца, артылерыя.. Вось мерна тупае нагамі 398-ы полк лянштурмістых..

— Альфрэд, а як на Марне?

— Хто-ж яго ведае...

— А Мориц сустрэў аднаго прыяцеля з 215-га баварскага,—ён адтуль...

— Ну, што, блізка да Парыжу?..

— Кажа, тысяч сто, ці мо' больш нашых палягло.

— Што-ж... Сьмерць, ці перамога!..

— То-ж і я так кажу... Адступілі..

— ?—

.....

— Стой!

... Тупат адразу абарваўся...

— Квартэрмайстар!

— На месцы, пане гаўптман!

— Што гэта за вёска?

— Здаецца Труа Ключо...

— А дзе жыхары?..

— Паўцякалі, ці-ж ня бачыў,—скрозь пуста...

— Эх, даўно ня спаў я на добрым ложку!..

— Ё на падлозе, Альфрэд, ня дрэнна, калі зма-
рыўся!

— Але так, як зараз, куды лепш!.. Ведаеш, братка,
гэта мне нагадвае як калісьці, у хаце, у Бэрліне...
... і замаўчаў раптам неяк адразу—нешта ўнутры
абарвалася:

... У хаце? Як далёка яна... Якая хата?.. ды ці
была яна калі-кольвек, ці ня сьнілася...

. . . . Ё раптам:

— Фрэддзі...

— Фрэддзінька!..

— Фрэддзі!..

— Фрэ... аааа!..

... Па шчацэ, пад вокам пацякло нешта цёплае са-
лёнае... Кранулася вугалка губ... Альфрэд Кляйн з
усяе моцы сьціснуў кулакі...

Ё забыўся на выгаднае ложка. Дарма, што змораны:
доўга ня мог ён заснуць...

Адпачынак. Раньне.

— Кляйн!—табе ліст!

— Га?

Зьліплыя вочы.

Працірае...

■
... „Прышлі да нас казакі, а ўцячы мы не пасьпелі... Сапраўдныя дзікуны...

... Прычапіліся да таты, каб дастаў сала.

... Узялі ўсё... Вечарам прыйшлі зноў па сала.

... Сала ня было... Раззлаваліся страшэнна...

Засеклі... Матка, убачыўшы тату мёртвым—упала...

думалі—самлела... Лекар сказаў, разрыў сэрца... Вільбі

забіў аднага казака і ўцёк... Прычапіліся да мяне...

п'яныя... Нарэшце—я ўцякла... Дзе Вільбі—ня ведаю...

Я ў Кэнігсбэрзе...

Твая сястра Ліза“...

З разарваным кувэрам у адной руцэ, з памятым лістом у другой, стаіць Альфрэд Кляйн...

Вачыма ўтаропіўся ў нейкі пункт на сьценцы, недзе высока, пад стольлю...

Маўчыць...

■
— Пэтэр,—што з ім?

— З кім?..

— З Кляйнам!..

— Га?..

— Ліст ён атрымаў...

— Дык чаго-ж пытаешся,—ці-ж не разумееш?..

— Хадзем... Эй, Кляйн!.. Хадзем, вып'ем, братка!

Маўчаньне.

Пойдзем, Фрэддзі, даражэнькі, — чаго там!
(Фрэдзі... Фрэддзінка... гэта-ж яна... клікала так...)
— Ну, Фрэддзі, — хадзем... Эй, Франц, ці-ж ня ба-
чыш, ён нічога ня чуе... бяры яго пад руку, вядзем...

... Труа Клю...

Разбураныя будынкi...

Пустыя сялянскія хаты...

Касьцятрупам глядзяць на пляцы папаленыя напоў-
разбураныя муры касьцёлу...

А побач — (на вайне ўсяк здараецца) — жыў кюрэ, —
францускі ксёндз, і яго камяніца пустая, але цэлая...
Добрая камяніца... Прасторная.. Цяпер тут — па-
ходны шынок.

Пілі. Доўга пілі... Пілі шмат.

Не набгом (немцы ня любяць піць набгом). Не. Ма-
ленечкімі глыткамі. Смачнае шампанскае ў скляпох
сялян-вінаробаў!..

Пілі. Доўга пілі. Пілі шмат.

Больш за ўсіх — Альфрэд Кляйн.

Так хацелася ўпіцца, забыцца на ўсё, — дык не!
Колькі ні піў, а думкі — сьвежыя, — яскравыя...

І толькі ўсё больш бордзым ройлам лётаюць яны
ў мазгох. Круцяцца, быццам тыя жорны ў млыне.

І такія яскравыя, такія сьвежыя...

... Яскравыя да жудасьці...

... Яскравыя да шаленства...

Таварышы — узрушаныя, гавораць узьнята, — бясконца, бязьмеры... Перабіваюць адзін аднаго... Блытаюцца...

— Пэтэр, Фрэддзі, — чаго так сядзець, — пойдзем да дзяўчат, там весялей.

... Фрэддзі маўчыць, ён ня чуе...

— Куды? — пытаецца Пэтэр...

— Ды там, бачыў шыльду: „Школа“. Там цяпер паходны публічны дом...

— Фрэддзі, хадзем!..

... Маўчаньне...

— Хадзем, Фрэддзі, ці-ж ня чуеш?

— Ды кінь ты яго, Франц, — куды яго, з ім моташна будзе...

Франц застыў у разважаньні...

— Хадзем, Франц, чаго там!..

Пэтэр падымаецца з лаўкі і накіроўваецца да дзвярэй. Франц — ідзе — сьледам...

Альфрэд устае.

— Куды?

— Ці-ж ня ўсёроўна... Пайду.

І раптам — успамін:

— Фрэддзінька!..

— Фрэддзі!..

— Фрэ... ааааа!..

Вочы Альфрэда Кляйна пашыраюцца, утаропваюцца ў дзверы...

... На твары — балючая нерашучасьць.

А за суседнім столікам:

— Браткі, — ведаеце? — Адольф — бяз вестак зьнік, — пэўна французы ў палон узялі..

— Чуў, чуў... А Эдуарду — паўгалавы адарвала.. Сам бачыў...

— Так. Раўль — дык яму нічога: лекар нагу адцяў — жыў, і дахаты пэўна вернецца!..

Альфрэд, як у сьне, машынальна запіхвае руку ў кішэню...

— „Парттабака“, „Цыгарачку закурыць“... Але замест яе старая газэціна перагнутая акуратна, зложаная...

... Машынальна, як у сьне, быццам гэтага яму толькі і трэба, Альфрэд разгортвае яе. На першай стэрэаграфіі, вялізнымі літарамі слова:

„ВАЙНА“!

— „Вайна“ — мурмоча Альфрэд, як у сьне.

— „Вайна“ — ... —

— „В-а-й-н-а!“

— ... „Д'ябал“! —

— „Вось, што гэта такое, — вайна!..“

І шпаркімі крокамі Альфрэд выходзіць з шынку на вольнае паветра...

— Што гэта з ім? Ці не звар'яцеў часам? — пытаюцца за суседнім столікам...

— Ат! — нейкі ліст сёньня атрымаў...

— А! — Ну, нічога, абыйдзецца...

Разьдзел IV

Звычайная гісторыя

Пасьля Марны—была Сольдаў, пасьля Сольдаў—Варшава... Былі бязмежныя роўнядзі Ёсходу... Былі гарыстыя цясьніны Поўдню... Быў Аўгустоў, была Цэр-Планіна.. Па ўсім сьвеце—як ашалелыя ішлі людзі, войскі, ішлі коньнікі, ішла артылерыя... Па ўсім сьвеце—як ашалелыя насіліся цягнікі: з людзьмі, з войскам, з гарматамі, з амуніцыяй, з харчамі... Па ўсім сьвеце—як ашалелыя насіліся цягнікі. Цягнікі з людзьмі, жывымі і паўжывымі, і зусім бяз людзей. Цягнікі са знарадамі, з харчамі,—і зусім бяз нічога...

Так было,—і нарэшце сталася больш цягнікоў з раненымі, з хворымі, як са здаровымі, больш цягнікоў са знарадамі, з амуніцыяй, як з кормам, больш цягнікоў зусім пустых,—з расчыненымі дзвярыма вагонаў—як цягнікоў з харчамі...

А ў Бэрліне—жыцьцё ішло—сваёй—не сваёй чаргою—але ішло,—пасоўвалася наперад—як пасоўвалася наперад вайна, войскі (чыя?—хто іх разьбярэ!), як пасоўвалася наперад сьмерць, хваробы, пошасьці, голад...

Рог Бэрнардынскае і Моабіцкае вуліцы. Хлебная крама. Стаіць чарга. Чалавек пяцьсот. Хто?—Жанчыны, дзеці, старыкі.

Вось—цётка Элізабэт.

Атрымала яна, старэнькая, свой кавалачак хлеба,—250 грам, ды кілё бульбы,—цяжка, старэнькай, але нішто: нясе гэта, бы каштоўнасьць якую, дахаты...

... „250 грам хлеба!..“

... „На тыдзень!..“

... „І бульбы... 1 кілё!..“

... „Таксама на тыдзень!..“ — — —

— Бэрлінэр Тагэблят!

— Бэрлінэр Тагэблят!..

— Бэрлінэр Тагэблят!..

— Турэччына выступіла супроць хаўруснікаў!

— Бэрлінэр Тагэблят!

— Бэрлінэр Тагэблят!

— Бэрлінэр Тагэблят!.. — — —

... „Турэччына... Гэта добра, думае старэнькая. Цяпер—будзе хутка хлеб... Вайна скончыцца.

... Бо немажліва-ж...

— „250 грам хлеба!..“

— Ё гэта на тыдзень!...

А па вуліцы,—па Фрыдрыхштрасэ, і па Унтэр-дэн-Ліндэн паўзе натаўп.

Плякаты,—як і калісь.—

Ё сьпевы—тыя-ж:

„Нямеччына,—Нямеччына...

вышэй за ўсё...

вышэй за ўсё“...

Праходзіць натаўп ля палацу і заліваецца,—разьліваецца, рассыпаецца ў шалёным крыку:

— Кайзэру,—ура!..

— Гох!..

— Гох!..

— Гох!..

Пан фабрыкант, гэр Майкель, і пан інтэндант, гэр Грас,—сядзяць у рэстаране...

... Шампанскае стаіць на сталае, як заўсёды, у срэбным вядзёрку ў лёдзе... ..Абед...

— Ах, пане Грас—каб вы толькі ведалі, як цяжка цяпер знайсці вось гэтых остэндзкіх вустрыц!..

— Ведаю, ведаю, даражэнькі мой,—нават больш таго скажу:—учора, дык мой кухар меў нахабства падаць да стала—гамбургскія, замест остэндзкіх...

— Пакаштуйце гэты ананас, ён вельмі добры,—гаспадар учора толькі атрымаў,—праз Швэцыю...

Фрыдрыхштрасэ. Трэцяя гадзіна. Народу шмат. Як калісьці... Але толькі—народ крыху ня той: людзі—сухарлівыя, часам, з бліскучымі вачыма. Часам—змораныя. Шмат жанчын, кабет, дзяцей. Мужчын—значна менш. Але і тыя—або старыя, або калекі, або вайсковыя.

Вось ідзе пад руку з сваёю каханаю (ці з каханаю?—Вайна шпарка збліжае людзей) адпускны салдат.

Ён рады:

на тыдзень вырваўся з гэтага пекла, мае магчымасьць правесці цэлы тыдзень палюдзку—у родным сваім месцы—убачыць старых бацькоў, пахадзіць па тэатрах, па кіно,—пажартаваць з прыгожымі жанчынамі. Так,—жанчынамі—бо мала неяк вайна пакінула дзяўчат... Ён рады.—Ідзе з ёю пад руку, жартуе, сьмяецца.

Раптам:—маладцавата робіць „вайскавае прывітаньне“. Яна глядзіць на яго са здзіўленьнем,—а віноўнік усяго—обэр-лейтэнант, барон фон-Вэск, ледзьве дакрануўшыся адным пальцам да картуза, паважна плыве далей...

У гэты дзень, як і ўчора, як тыдзень ці мо' год таму назад, Грэтхэн—галодная, змарнелая, блядая (але такая-ж прыгожая, як і тады)—устала раницаю з ложка і, ня сьнедаючы, пайшла на працу.

Сонца пяшчотна цалавала муры сваімі першымі раішнімі праменьнямі. Грэта ішла па вуліцах,—яна

сьпяшалася, трэ́ было пасьпець у краму перад яе адчыненнем, каб не атрымаць вымовы ад гаспадара. Выгляд яе быў пануры і стомлены.

...А там, у краме—трэба мець вясёлы, ветлівы выгляд,—думала яна. Трэба здагадзіць купцом...

Гастрономічныя крамы ўжо адчынены.

Вось крама фірмы „Шмідт і К^о“...

...У вітрыне сёння—ялізны чырвоны вараны омар...

Омары—не нормаваны продукт...

Яго можа купіць кожны, без усялікіх картак...

Але ён каштуе 10 марак фунт...

...А Грэтхэн атрымлівае 120 марак у месяц пэнсіі, з якіх 40 трэба аддаць за кватэру.

—...Ах, каб гэта хоць бульбы якой пад'есьці,—думала Грэтхэн. Есьці-ж хочацца...

І яна адварочваецца ад вітрыны, ідзе далей.

—...Есьці хочацца,—думала яна...—А тут трэба мець ветлівы выгляд...

...За канторкаю заўсёды стаіць гаспадар, пільна аглядае ўсю краму.

—Ветлівей з пакупцамі, паненачкі,—заўсёды гаворыць ён.—Ветлівей што б ні здарылася... Больш вытраманасьці.. Інтэрэсы фірмы перад усім... Ветлівей...

—...А гэтыя пузатыя мужчыны,—старыя бабылі, у важных сурдутах і цыліндрах...

Самыя галоўныя пакупцы...

Гаспадар перад імі лётае, круціцца, бы чорт пад крапідлам...

З імі трэба быць асабліва ветлівай...

А яны што?

— ...Для іх прадаўшчыца не чалавек, а так, жывёліна нейкая,—ці завадны аўтамат...

...Часам нахабства, паскудзтва ўсялякае гавораць...

...І з імі—ветлівей...

— Д'ябал...

...Каб хоць хутчэй тая вайна скончалася...

...Вайна...

...Фрэддзінька мой... што з ім?..

Ці жывы ён яшчэ?.. Мо' забіты?..

У часе абедзенага перапынку Грэтхэн не хадзіла дахаты.

Яна ведала: у хаце ёсьць толькі невялікі акрайчык „к-к-хлеба“—(гэтага сурогату, у якім жмакаў больш як мукі) ды штучкі з чатыры бульбіны.

Яна сказала цётчцы Элізабэт, каб тая папалуднавала сама, бо яна, Грэтхэн, запрошана на абед да падружкі...

Але яна ведала, ніхто яе не запрашаў, ніхто не просіць,—ня тыя цяпер часы, каб хто запрашаў на полудзень...

Пасьля перапынку зноў, галодная, узялася за працу.

Барон фон-Вэск—обэр-лейтэнант, таксама мае водпуск на тыдзень.

Ён прыехаў пабачыцца з баронэсай-маткаю.

Гэта—офіцыйна.

А неофіцыйна,—зразумела,—абрыдзела яму ў тым глухім провінцыяльным гарадку, у якім стаіць ягоны штаб... Трэба ўстрасянуцца, пажыць хоць крыху па людзку...

Барон фон-Вэск сёння апранецца ў цывільнае.

Форма страшэнна абрыдзела, а фрак гэтак ідзе яму да твару.

О, сёння барон Вэск мае намер весела правесці час... Ён папаездзіць па тэатрах, па кафэ, па шантанах...

Толькі—барону патрэбны новы гальштук.

...Ага! Вось галянтарэйная крама...

На баронавым твары застыла самаздаваленьне. З пагардлівай усмешкай агледзеў ён усю краму.

— Ага!—Вунь прыгожанькая якая прадаўшчыца,— падумаў ён.

Падышоў да Грэтхэн.

— Дайце мне гальштук.

— Калі ласка, паночку.

Рукою ў белых замшавых пальчатках перабірае барон раскіданы па прылаўку тавар.

— Што?.. Гэта?..

— Дрэнь!..

Узіраецца ў прадаўшчыцу, падміргвае вокам, усміхаецца...

— Дайце мне, фрэйляйн, нешта такое-ж прыгожанькае, як ваша ўласная шыйка!

...Якое нахабства,—думае Грэтхэн. Але прыпамінае, што трэба быць ветлівей.

— Гэты нікуды ня варты,—грэбліва кідае барон, і зноў усміхаецца.

— Каб гэта можна было-б заместа гальштука абкруціць сваю шыю вашымі ручаняткамі!.

Грэтхэн з жахам пазірае на яго. Круціцца ў гору даўгі вус „а ля Вільгэльм“.

— Можа гэтакі, паночку?..—сарамліва пытае дзяўчына. А ў самой у галаве:—Ах, каб хутчэй гэта скончылася... Немагчыма... Есьці хочацца...

А барон увесь час узіраецца ў яе і думае:—От халерка!—каб як-небудзь гэта... Рэдкі экзэмплярчык!.

— Ах, фрэйляйн,—каб гэта пазнаёміцца з вамі хоць крыху бліжэй, я згодзен адкупіць усе гальшукі, якія вы мне запрапануеце...

Дзяўчына з жахам пазірае на яго.

... Сволач,—думае яна.—Хаця... Ці-ж ня ўсёроўна?.. Маўчыць.

Думае.

Дастае яшчэ адну скрыначку.

— Можа вось гэты вам да спадабы?

— Вось гэты я вазьму,—ён прыгожы, але ён—нішто супроць вас, фрэйляйн...

— Загарнуць?

— Калі ласка... Але толькі, мо' загарнулі-б вы і самую сябе ў дадатак.

У Грэты халадзе ўнутры.

Сэрца стукае моцна-моцна з перабоямі.

У роце адразу перасыхае...

— Я буду вольнай а сёмай гадзіне, паночку,—нерасшуча адказвае яна, і адчувае, як перарываецца яе голас...

— От гэта так! Гэта я разумею,—круціць свой вус барон.—А сёмай гадзіне я чакаю вас у маім аўтамабілі на бліжэйшым рагу, направа...

На Фрыдрыхштрасэ—зноў натаўп:

— Прэч хаўруснікаў!

— Няхай жыве Нямецчына!

— Няхай жыве наша слаўнае войска!

Ідуць. Далёка чуецца на вуліцы сьпеў:

— Наш любы край—

спакойны будзь...

І моцна стой,

варта на Рэйне...

А вечарам—

Коўзка... Сьцюжа. Туман.

Блішчаць запацелыя вітрыны...

Блішчыць мокрая асфальтовая панэль.

Усімі магчымымі колерамі і водценымі сьвеціцца будынак Опэры.

На будынку Рэйхсбанку—палымнянымі літарамі запальваецца рэклама:

Курэце толькі папіросы

ОКАСА-ЗАРОТО

Смак!

Таннасьць!

Запальваецца і тухне, але замест яе ўжо не зьяўляецца, як калісьці, перад вайною:

„КУКІРОЛЬ“

Не. Сьпярша ідзе спэцыфічнае для ваенных часоў „эрзац“ (сурогат):

Лепшае піва

ЭРЗАЦ-МЮНХЭН

Таннасьць!

Смак!

Монотонна, цяжка тупае тысячаногі натаўп... Ёкаюць пугамі фурманы... Гудуць шпаркія аўто. Як ашалелы лядіць трам... Бэрлін гуляе. Бэрлін весяліцца. Бэрлін увесь, здаецца, у тэатрах, у шантанах, у вар'етэ, у кіно, у рэсторанах... Ці ўвесь?

...Моабіцкая вуліца...

Вось ён, вялізарны шасьціпавярховы дом... Сюды некалі штодня прыходзіў Альфрэд Кляйн...

Вось тая малюсенькая кватэрка на трэцім паверсе.
Два такія ўтульныя пакойчыкі і кухня...

Але цяпер — тут ужо ня тыя людзі. Не, Альфрэд
Кляйн сюды ніколі ня ўвойдзе, сюды, дзе столькі
любых успамінаў...

Тут — чужыя людзі...

А тыя, што калісьці былі тут, — старэнькая дэтачка,
гадоў пад шэсьцьдзесят і зграбненькая дзяўчынка
гадоў з восемнаццаць, — іх ужо даўно тут няма.
Вайна, — тая вайна, што вырвала Альфрэда з Бэр-
ліну, што пагнала яго па чыгунках, па шадох, па
шляхох і па сьцежках, — тая-ж вайна выкінула ста-
рую з дзяўчынкаю, выгнала, загнала кудысьці на
шосты паверх, туды, дзе столь ня простая, — пу-
катая; туды, дзе нізка, дзе над самай падлогаю па-
чынаецца маленечкае вакенца, туды, дзе сьвятло, дзе
„шмат паветра“ (як хваліцца старая); але дзе так
страшэнна холадна зімою, асабліва пры сучасным
крызісе на апал...

І сёньня старэнькая мерзьне.

На вуліцы — холад, туман, склізка...

У хаце — сьцюдзёна, ой, як сьцюдзёна!..

І — адзінота...

Позна,..

— Грэтхэн, — дзе яна?..

Ці не папала пад трам?..

Не... Занадта спрытная...

...Пэўна, да сяброўкі, да Алісы пабегла, — палку дроў

газычыць: ведае сардэчная: у хаце вугальле распа-
ліць няма чым...

Ня сьпіць старэнькая...

Чакае...

А на будынку Дзяржаўнага банку усімі колерамі і
адценьнямі гарыць рэклама...

Монотонна, цяжка тупае натаўп.

Ёкаюць пугамі фурманы...

Опэра.

Спэтакль скончыўся. Гледачы выходзяць...

— Гэй, машына!

— Ёсьць, паночку!

Увайшлі ўдваіх: барон фон-Вэск і Грэтхэн.

— Шэфэр! Гані ў Апольлё!

...Ноч... Туман... Сьцюжа...

...Малінавымі праменчыкамі гуляюць па мокрым
асфальтавым бруку вулічныя ліхтары. Монотонна
тупае тысячаногі, але ўжо крыху радзейшы натаўп.

Ёкаюць пугамі фурманы. Дзьвініць шпаркі трам...

Нейкае ашалелае аўто ляціць, бы звар'яцеўшы, па
бруку, ускідае з разьбегу зрэнкамі на санлівага
шудмана, што стаіць на рагу і зьнікае там, адкуль
і зьявілася, — у сінявата-блакітным тумане. Бэрлін гу-
ляе. Бэрлін весяліцца, Бэрлін, здаецца, увесь у тэ-
атрах, у вар'етэ, у шантанах, у кіно, у рэсторанах,

у танцаўгах, у отэлях і ў таных мэбляваных па-
коях... Увесь?..

Нел..

Старэнькая цётка (такая старэнькая: гадоў шэсьць-
дзсят, ці мо' больш)—яна ў хаце, яна мерзьне, яна
плача, яна адзінокая...

...Зноў запальваецца і гасьне слова „Кукіроль“ на
будынку Дзяржаўнага банку, зноў зьмяняецца яно
півам „Эрзац-Мюнхэн“... Зноў дзіка равучы, праля-
тае міма нейкае аўто; пралятае, але ня так, як тады:
яно не зьнікае, яно затрымліваецца, спыняецца..

Вось яно стаіць ля ганку „Паляс-Отэлю“...

Ноч.

Раньне.

Сьцюжа.

Туман.

Сьлізка.

Сьпіць Бэрлін. Сьпіць...

Сьпі спакойна,—горад фабрычных комінаў і Алеі
Перамогі,—горад Бісмарка і Карла Лібкнэхта,—го-
рад калек, дзяцей, жанчын, вайсковых і прахвостаў!
Сьпі спакойна!..

Сьцюжа... Коўзка... Туман... Сузмрок...

Яшчэ гараць на будынку Рэйхбанку каляровыя
лямпкі электро-рэклям... Раскідваюць яшчэ сваё

цьмянае сьвятло вулічныя ліхтары. Мокры асфальт,
як люстра, адбівае срэбра праменьняў.

Сьціх Бэрлін.

Ня чуваць больш грукату і тупату, ня відаць шпар-
кіх аўто; калі-ні-калі прастукае коламі па рэйках
амаль пусты дзяжурны трам, ды рэдкія адзінокія
крокі выпадковага начнога прахожага рэхам адда-
дуцца ў бязьлюдным завулку...

Сьвітаньне...

Бялесы туман глытае цьмяныя праменьні ліхтароў.
У далячыні грукаціць першая фурманка...

І раптам—тухнуць ліхтары, зьнікае сьвятловая рэ-
кляма...

Раніца пачынае гудзець тысячамі фабрычных гуд-
коў.

Адчыняюцца бакалейныя, гастрономічныя, колёні-
яльныя крамы...

Вуліцы зноў пачынаюць поўніцца людзьмі.

Вось—гандляр штурхае сваю ручную каламажку з
садавінай.

Вось зноў—ля пякарні—вырастае чарга людзей,
пераважна жанчын: кожная імкнецца пасьпець атры-
маць свае сто грам „к-к—хлеба“ (Keiserliches Kriegs-
Brot).

Гудкі ня спыняюцца.

Па вуліцах тупоча тысячаногі натаўп рабочых,—
сьпяшаюцца стаць на працу, (—прамысловасьць
амаль ўся мілітарызавана,—за спазьненьне—суровая
кара.

А ў „Паляс-Отэлі“—вокны яшчэ задрапаваны цяжкімі ваўнянымі фіранкамі. Там—яшчэ ноч. Там—не сьпяшаюцца...

У Шарлётэнбургу, у вільле-Вэск—таксама, фіранкі яшчэ не падняты, там яшчэ ноч, усе сьпяць.. Ня сьпіць толькі старая баронэса: старая,—шэсьцьдзесят год; бяссоньне турбуе яе ўжо даўно (старасьць—ня радасьць). Удзень баронэса кладзецца спаць некалькі разоў; за абедам вочы зьліпаюцца (вядома, як пастарэла, так і сапсела), па абедзе зноў кладзецца спаць, а ўначы—бяссоньне: сэрца б'ецца. Маладая „компаньонка“ кроплямі яе частуе: бяз лекаў сама ня сьпіць. Баронэса вельмі зморана, знэрвавана: кіраўнік спраў штодня робіць мэльдунак—валюта падае; дзяржаўная рэнта таксама; расійскія пазыкі на біржы ня котыруюцца; грэцкія—ня варты і ламанага шэляга; акцыі Багдацкае чыгункі, Золінгенаўскія, Усходня-Афрыканскія, Вэстфальскія—падаюць штодня. А сын—малады барон Вэск—„на фронце“ (—у штабе Ўсходняга фронту), у Расіі, у Коўні (ці як там завецца той гарадок?)—страшна, каб не загінуў ён там: вайна—штука жорсткая, бязьлітасная... Вось цяпер—добра: прыехаў сыноч на два тыдні на пабыўку, нішто яму не пагражае. Адпачне, павесяліцца крыху... — Эньні,—зьяртаецца баронэса да сваёй „компаньонкі“,—што, барон прыйшоў?

Тая—(маладая дваццацідвохгадовая прыгожая дзяўчына)—апускае вочы, ружавее, успамінае, як учора раніцою цалаваў яе барон палка-палка, а потым... Не, баронэса, пан барон Вэск яшчэ ня прыйшоў,— адказвае яна і на сэрцы ў яе (хоць ведае, што няма ёй на што спадзявацца), робіцца неяк горка і крыўдна.

— Няма яго, сынка майго,— думае баронэса,— а ўжо-ж восьмая гадзіна... Нішто! Хай павесяліцца пасья „фронту“!

— Эньні, загадайце, калі ласка, каб мне прынесьлі кубачак чорнае кавы...

А раньне гудзіць, зьвініць, грукаціць, тупоча...
...Вось адчынiлася піўная,— насупроць яе,— пішча-папяровая крама... З крыкам ляціць газэтчык!

— Berliner Tageblatt...

— Berliner Tageblatt!..

— Ранішняе выданьне;..

Адчынiяецца на рагу кнігарня... Насупроць яе—цэлы натоўп: служачыя галянтарэйнае крамы... Вось, з ключамі, падыходзіць гаспадар. Дзьверы расчыняюцца, рассоўваюцца жалезныя вакеніцы... Натаўп служачых уваходзіць у памяшканьне. Распранаюцца, займаюць свае месцы...

Адзінаццатая гадзіна.

У „Паляс-Отэлі“—усё ўжо даўно заварушылася.

Па калідоры другога паверху, па мяккіх каляровых дыванах лётаюць лёкаі, разносяць ранішнюю каву. Нейкі апрануты ў піжаму пузаты пан ля расчыненых дзвярэй свайго нумару загадвае калідорнаму падрыхтаваць яму гарачую ванну.

Адчыняецца адзінаццаты пакой.

Выходзіць з яго сарамлівая дзявочая постаць.

Асьцярожна, каб не зьвярталі на яе ўвагу, праходзіць яна па калідоры, выходзіць на сходы.

А там, на пляцоўцы, між другім і першым паверхамі—кароткі зірк у люстра, і твар дзяўчыны заліваецца густой чырвонай фарбай.

— Я зусім не такая,—думае яна,—я стала нейкай іншай...

І раптоўны жах нечаканы сьціскае грудзі, спыняе дыханьне:

— Што скажа цётка Элізабэт?..

Ля вялізарных шклянных дзвярэй вэстыбюлю з застылым у ветлівай абыякасьці тварам стаіць швайцар, і Грэтхэн здаецца, што ў бяспалкіх ягоных вачох зіхціць вясяла-насьмешлівы, крыху пагардлівы агеньчык.

Яна зноў чырванее і, паскараючы крокі, моцна сьціскае ў руках свой тоненькі рыдыкульчык...

— Што скажа цётка Элізабэт?.. Здагадаецца..

Ат!

Хай будзе, як будзе!..

Грэтхэн ідзе па вуліцы.

Нэрвова кусае губы.

Ля вітрыны загармістра—на вялізарным гадзінніку
заўважае: палова дванаццаатае.

— Божачкі! А як-жа з маім гаспадаром?..

Яна паскарае крокі...

Вось і галянтарэйная крама...

— Усё як даўней—пралятае ў яе галаве думка,—
усё як даўней...

Яна адчыняе вялізарныя дзверы і на хвіліну на
шкле бачыць сваё адлюстраваньне.

— Божачкі!.. Я зусім не такая!.. Ня тая!..

Уваходзіць.

І адразу бачыць:

За яе прылаўкам—другая,—Трудхэн яе таварышка.
Грэта азіраецца ў замяшаньні.

Але тут—міма прабягае заклапочаны гаспадар, і
замяшаньне яшчэ больш павялічваецца.

Гаспадар спыняецца на хвіліну.

Жорсткі як заўсёды.

Рашуча суровы.

— Я хацела толькі сказаць, гэр Мінц!..

— Вы можаце мне нічога не казаць,—бязьлітасна-
цвёўда адказвае той.

З хвіліну пазірае на яе зеленаватымі аганькамі
вачэй.

— Такія працаўніцы мне не патрэбны! Можаце
ісьці, куды хочаце.

Грэтхэн робіцца зусім чырвонай.

Нэрвова сьціскае пальцамі рыдыкуль.

— Я хацела толькі сказаць!..

— Ня трэба! Няма чаго! Я вам ужо сказаў!
Гэр Мінц паварочваецца на абсацах і паважнай ха-
дою ідзе да свае канторкі.

А гадзіны праз дзеве, у Зігес-Альле,—у Прысадзе
Перамогі—бяспалка сядзела на лавачцы адзінокая
дзяўчына.

Закінула ўверх галаву, вачыма ўтаропілася ў ву-
зенькую палоску нябеснае сіні.

Раптам—гучна зарагатала.

Пара пракожых спынілася пасярод прысады і зда-
лёку назіраюць дзіўныя гэтыя яе паводзіны. Да іх
пачалі зараз-жа далучацца яшчэ і яшчэ.

А Грэтхэн—рагатала.

— Што з ёю?—пыталіся цікаўныя.

Але ніхто не падыходзіў: рагоча дзяўчына, можа
вар'ятка якая, ці што,—каму да яе якая справа?
Памалу рогат перайшоў у галосны надрыўны плач...
Нейкая маладая жанчына з падфарбаванымі вуснамі
і бровамі агідліва азірнула на тых, хто стаяў по-
бач і падышла да Грэтхэн.

— Што з вамі, фрэйляйн?.. Скажэце, калі ласка!..
Грэтхэн, адказвала толькі яшчэ больш глухім плачам.

— Ня плачце, любая фрэйляйн... Ня плачце... Ці-ж
мала што здараецца ў жыцці?..

І падфарбаваная жанчына села побач з Грэтхэн,
прытуліла яе галаву да сваіх грудзей.

— Фрэ... фрэ... фрэ...—ээ—дзінька,—ледзьве магла яна разабраць у Грэтхэнавым плачы.

— Нічога, мая любая.. Усё на сьвеце здараецца..

Ня варта плакаць... Заспакойцеся..

Але Грэтхэн плакала ўсё больш і больш.

Натаўп цікавых разрастаўся. Кола ля лаўкі ўсё больш звужвалася.

— Што з ёю?—пыталіся людзі,—чаго яна плача?

— Чаго яна плача?—пытаўся пузаты нейкі, напёўна гандляр-каўбасьнік..

— Ат, аб Альфрэдзе нейкім плача!—тлумачыў другі, таксама відаць, крамнік.

— Пёўна любага на вайне забілі..

Хвіліны дзьве гаманілі людзі навакол дзяўчыны, а тады прышоў шуцман, пачаў разганяць натоўп:

— Ідзеце, ідзеце! Чаго скупіліся?.. Праходзьце!..

Цікаўныя адышлі на некалькі крокаў далей, але засталіся стаяць. Толькі што круг крыху раздаўся ў бакі..

— Ну, не знайшлі іншага месца плакаць!—жорстка зьвярнуўся шуцман да Грэтхэн.—Зьбіраеце тут толькі натаўп.. Уставайце, паненка! Уставайце і ідзеце дахаты!

Грэтхэн паднялася. Стала. Закрыла твар рукамі.

— Ну, ну, ідзеце сабе да хаты!..—не сунімаўся шуцман.

Падфарбаваная жанчына ўзяла Грэтхэн пад руку.

— Хадзем, любая мая фрэйляйн!.. Ня варта плакаць!.. Хадзем, я вас правяджу.. Дзе вы жывеце?..

— Я... я...

Грэтхэн на хвіліну сьцішылася. Падумала крыху.

— Я ня маю куды ісьці... Няма ў мяне адрасу... Хаты...

Яна зноў залілася нястрымным плачам.

— Ну, ну, чаго стаіць?...—ня супакойваўся шуцман,

—праходзьце! ...Прасіць вас ці што?

Нафарбаваная жанчына рашуча ўзяла Грэтхэн пад руку.

— То хадзем, фрэйлян, хадзем, мая любая!.. Ну, да мяне хадзем!.. Я тут блізка живу,—з якіх паўтары кварталы адгэтуль.

Грэтхэн плачучы пакорліва пашла за ёю.

Натаўп расступіўся, даў ім дарогу.

— Гэй, Лізка,—перапыніла іх раптам нейкая дужа падазроная кепка з брудным крахмалёвым каўняром і вельмі элегантай ляскаю ў руках,—Лізка! Куды ты?

Нафарбаваная жанчына адразу абярнулася.

— А, гэта ты, Ганс?.. Ня лезь,—няма мне часу зараз з табою жартаваць!

— Бач, гордая якая!

— Гордая, ня гордая, але ты адчапіся лепш, а то...

— А то што?—злосна перапытвае кепка.

— Тады ўбачыш...

— Ну, ну, чаго вы?..—умяшаўся ў гутарку шуцман.—Разыходзься, кажуць вам!.. А вы—ня лезьце, не перашкаджайце ім!.. Бачыце—цэлы натаўп сабраўся... Ну, ну, жыва!

Натаўп пачаў разыходзіцца.

Некаторыя рушыліся ў той-жа бок, куды ішлі Ліза і Грэтхэн.

У ліку гэтых апошніх і абодва крамнікі.

— Ну, цяпер зразумела.. Бачыш — простытуткі..

Плача, пэўна таму, што яе кот пакінуў..

— Здаецца, што так яно і ёсьць, — адказваў другі.

І яны загутарылі між сабою пра нешта іншае.

Грэтхэн кінула плакаць.

Нейкая жудасная абыякавасьць агарнула яе душу.

— ...Простытуткі... — думала яна — ...простытуткі..

Ат-жа ён праўду гаворыць..

І моцна сьціснуўшы пальцамі свой тоненькі рыды-кульчык, яна бліжэй прытулілася да Лізкі, што вяла яе пад руку.

Разьдзел V

Калі-ж, калі канец?

А час ідзе...

Колькі яго прайшло?

Хто яго ведае!..

Ашалелыя людзі—ходзяць шалёныя па шахах, па шляхах, па пасёлках, па пралесках, па горных, па балотных сьцежках, руйнуючы ўсё, што ўласнымі рукамі перад тым будавалі; шалёныя ходзяць яны па сьвеце,—і час ідзе, гэтак сама шалёны.

Дзень падобны да месяца, а тыдзень да году, і ўсе тыя тры шалёныя гады, ці не падобны яны ўсе разам на адну толькі доўгую зімовую ноч?..

Час ідзе, бяжыць, цягнецца, ледзьве перасоўваючы старыя свае ногі, і зноў бяжыць...

Марна скончылася, пачалася Варшава.

Варшава...

Што азначае гэтае слова ў гісторыі чалавецтва?

Варшава—балота, кроўю насычанае—кроўю соцень тысяч (калі ня мільёнаў) людзей, якія загінулі за

тое, каб узяць ці абараніць яе,—кроўю немцаў, расійцаў, аўстрыякаў, беларусаў, мад'яраў, яўрэяў, украінцаў, татараў, палякаў, ліцьвіноў, армян, сібіракоў, грузінаў...

Час ідзе, ідзе вайна, ідуць бойкі.

Была Марна, Сэн-Кантэн, Рэймс.

Былі Остэродэ, Лык, Кэнігсбэрг.

Прышла чарга Прушкова.

Варшава, надзьмушуўся, бы жаба, плюецца сотнямі тысяч сібіракоў, і немцы змушаны адступіць, адысьці на лінію Лодзь-Ловіч...

Тут—лінія акапаў. Тут—„свае“: немцы, аўстрыякі, палякі, мад'яры, русіны, чэхі.

Там—„яны“, — — „чужыя“, — — „ворагі“: расійцы, латышы палякі, беларусы, чэхі, русіны...

Пасярэдзіне,—мёртвы абшар між „гэтаі“ і „таею“ лініяй...

Мёртвы абшар...

Мёртвы...

Нават падукі—і тыя паўцякалі з гэтага „поля“,—поля, на якім расьце ня жыта, не пшаніца, не авёс; поле, на якім расьце сьмерць,—расьце і шырыцца,—шырыцца і расьце—усё затуляе сабою...

Раньне...

Альфрэд Кляйн стаіць у акопе і са стрэльбай у руках,—чакае, ці ня прыкажа яму хто што-кольвек...

Раптам—

Загуло нешта.

Загуло нейкай асаблівай няўцямнай сырэнаю.

Загуло недзе далёка і, усё набываючы голас,—
набліжаецца,
набліжаецца,
набліжаецца...

У-у-у-у-у—бах!

Недзе зусім блізка разарваўся набой.

Высокі слуп дыму.

Дожджык зямлі, пылу, каменьняў...

А потым—як звычайна:

—санітары,

—насілкі,

—усхліпваньні,

—стогны,

—енкі...

Альфрэд стаіць на сваім месцы.

Ён сьціснуў стрэльбу ў руках і моцна закусіў губу:
—Нічога... Хутка скончыцца... Вось, толькі, будзе наступ...

Пасьля Марны было Сольдаў,—пасля Сольдаў—
Варшава...

Былі бязмежныя роўнядзі Польшчы і Літвы...

Былі гарыстыя цясьніны Сэрбіі...

Было Остэродэ,—была Цэр-Планіна...

А потым?..

Потым — тлум, мешаніна, блытаніна... Усё заскакала, замітусілася. Рэймс наскочыў на Ёзсцо, а Вэрдэн на Коўну.

Што было сьпярша, што потым?—Нямаведама..
Але было тое страшэннае, быў Рэймс, было Ёзонцо,
быў Вэрдэн, была Коўна... І кожны раз—была думка:
„Хутка канец... вось—яшчэ толькі гэты наступ“..
Час ішоў—час сьмяяўся,—а людзі—зьбянтэжаныя,
недалужныя, мізэрныя, няўцямныя, паслухмяныя,—
хадзілі, беглі, ездзілі, елі, пілі, галадавалі, гаравалі,
і... старанна зьнішчалі адзін аднаго...

■
... Заходні фронт...

... Лётарынгія...

... „Варта на Рэйне“...

Шалее вайна, шалеюць людзі, шалеюць гарматы...

... Рвуцца з усіх бакоў набой. Фантастычным казачным конікам стракоча кулямёт. Коротка, суха плююцца бомбакіды...

Альфрэд у акопе...

... Ёкат, лязгатаньне...

Раптам—крык...

— Яны ідуць!

... Ідуць!..

—Ага,—французы робяць атаку...—думае Альфрэд...

— Нічога:—хутка наш наступ,—тады, канец!..

.....
Францускія гарматы спынілі страляніну.

Гаўптман фон-Орфайген нешта крычыць, але яго ніхто ня чуе.

Альфрэд высоўваецца крыху з-за бруствэра.

Глядзіць наперад...

— Чорт!—мурмоча ён сабе пад нос. Пачынае аглядаць сваю стрэльбу.

Там—на полі—стадам сапраўдных д'яблаў, зігзагамі бягуць „яны“. Блішчаць на сонейку іх чорныя, як вугаль, твары; блішчаць, як сонца, вылупленыя бялкі вірлаў; блішчаць дыямэнтамі, мэрам ненатуральныя зубы...

— „Яны“—нэгры. „Яны“—бягуць зігзагамі, каб абакуліць, падманіць „духа сьмерці“,—каб зьбіўся ён са сьледу, каб не дагнаў... Яны бягуць...

— Цьфу!..

Сапраўднае стада д'яблаў...

.....

... Немцы адступаюць.

Зноў загаварылі французскія гарматы.

Сьледам за нэграмі—ідуць „пуалю“—сапраўдныя французы.

Недзе з боку затарахцеў кулямёт.

Людзі падаюць, ідуць, падаюць...

Вось другая лінія...

Зараз!..

... — Бабах!..

Недзе, непадалёк выбухнуў набой.

Вось, яна, лінія...

— Хутчэй, схавацца ў акоп!..

.....

А да „вучастку“ шэрагам пад'яжджаюць борздыя аўтамашыны.

Адна за адной.

Дапамога.

Зараз контр-атака.

— Гэй, — наперад!...

— Гох!...

... Гох!..

... Гох!...

Альфрэда падхапіў буйлівы тлумны натаўп.

Раптам, — у вушох адчайнае:

— Фрэддзінка!.. Фрэддзі! . Фрээээ... ааа!

■
Альфрэд адбіўся ад сваіх.

Адстаў.

Вось ён ні-то бяжыць, ні-то ідзе, кульгаючы па полі.

Навокал — стогн, енкi.

Альфрэд спатыкаецца аб нечы труп...

Азіраецца.

І —

кроў застывае ў жылах:

Побач, — кроках у дзесяці — нэгр, з нажом у зубах.

У руках нешта нахштальт драцянога абруча. Нахіляецца над трупам, бярэ нож, левай рукою хапае вуха мерцьвяка. Пад дзікі крык радасьці — адцятае вуха далучаецца да крывавае нізкі на драцяным ланцугу...

Альфрэд асалапелы... Першы рух:

— Забіць, яго, гада!..

Але згідна неяк...

— Ды: што-ж?.. Так!.. Тут няма жаднага патрыятызму!.. Французы плацяць ім за кожнае прынесенае вуха...

...Старая мароканская систэма...

... Альфрэд зноў у натаўпе.

... Вось той акуп, што былі пакінулі.

... Гох!...

— Гох!

— Гох!

Альфрэд ускочыў у акуп.

... Вось тое месца, дзе з гадзіну таму ён піў сваю ранішнюю каву з мармалёдаю.

— Чоррт!—зноў зрываецца ў яго з языка...

Зноў пачынаецца гарматная страляніна.

Зноў пачынаецца звычайны, монотонны тупатлівы шал, што даўно страціў усю сваю дынамічнасьць.

... Альфрэд сядзіць у акупе, зьбірае думкі...

А ў вушох—зноў:

... „Фрэддзінька“!...

... „Фрэддзі“!...

... „Фрэээ“!..

Ї раптам--нейкі шалёны ўсхліп вырываецца з гора...—

Калі-б хто здолеў толькі разабраць сэнс гэтага ўскрыку...

Падб'ягаюць зьбэнтэжаныя таварышы...

— У чым справа?

— Фрэддзі Кляйн...

— Гістэрычны прыпадак!..

— Дзе?

— Што?..

— Прыпадак...

— Кіньце яго, хлопцы... Пройдзе!..

— Бач,—як абабіўся!..

— Пройдзе!..

І сапраўды:

прайшло...

... Прайшло... Але там, недзе, ў горле, ці мо' ў грудзёх, зачэпіўся гэты шалёны ўсклік, які меў такі выразны, яскравы сэнс, але якога ніхто не зразу меў. Зачэпіўся, каб толькі часам перапаўзаць крыху вышэй,—у галаву, уядацца пазюрамі ў расхвалены мозак, рваць яго на шматкі, пытаючыся:

— Калі-ж канец гэтай вайны?.. Калі-ж, нарэшце...

Праклятае пытаньне!..

Разьдзел VI

„Ня плач, дзяўчыначка, ня плач дарэмна“...

А там, недзе, далёка,—на поўначы, на ўсходзе, да далёка за лініяй агню,—Фінская затока, скаваная сьцюдзёным лёдам.

Там—панства сьцюжы.

І раптам—сярод зімы—цуд:

Парушыўся лёд.

Грукочуць вінтоўкі, грукочуць кулямёты, грукочуць гарматы.

Грукочуць—пановаму.

Вайна. У гэты час—цяжка здзівіць каго-кольвек стралянінаю,—усёроўна: кулямётнай, ці гарматнай. Але цяпер—увесь сьвет пачуў і застыў у напружаным чаканьні...

Рушыцца лёд, рушацца людзі, рушыцца на вуліцах мільённы натаўп.

Зьмяшалася ўсё: і пышная „паддзёўка“ бакалейнага „малайца“, і пашарпанае паліто рабочага, і „інтэлігенцкія“ акулеры, і шэры шынэль, і бабская спадніца...

Паводкаю расплыліся па горадзе мільённыя масы
Людзі ходзяць, збіраюцца, разыходзяцца гамоняць.
Людзі спрачаюцца, страляюць, сьпяваюць. Нехта
мітусіцца ў апошняй сьмяротнай агоніі. Нехта за-
клікае да змаганьня, заходзіцца яго арганізаваць.
Нехта прабуе выплыць на паверхню разбоўтанае
муці, і зрабіцца новым урадам, — новым „начальствам“.
Выйшла мора чалавечае з берагоў, палілося ва ўсе
бакі тысячамі рэк, рачушак і ручайкоў. Ледзьве-
ледзьве ўціскаецца яно ў вузкія рэчышчы вуліц і
завулкаў. Бура раве, гудзе, сьвішча, а над усім—
чырвоныя сьцягі і сьпеў:

„Адрачэмся ад старага сьвету“.

І яшчэ там, на ўсходзе, — але ў другім месцы — не-
дзе між Псковым, Балагім і станцыяй Дно носіцца
ашалелы цягнік, мітусіцца — ня можа знайсці выха-
ду. І другі цягнік — з поўначы, едзе яму насустрач.
Пскоў. Зьехаліся цягнікі, сталі адзін супроць аднаго.
З таго, што прыехаў з поўначы — выходзяць два і
ідуць у той — што мітусіўся, шукаючы выхаду.

Праз колькі-та часу выходзяць яны, вяртаюцца ў
свой цягнік і едуць зноў на поўнач.

А па дарозе — усхваляваныя, узрушаныя, увесь час
выцягваюць з портфэля нейкую паперу, — ня верачы
ўласным вачом, перачытваюць яе, мо' ў тысячны раз...
Праз некалькі гадзін стукаюць Морзе, Бодо і іншыя
тэлеграфныя апараты ўсяго сьвету. Тэлеграфістыя,
здзіўленыя, усхваляваныя, узрушаныя — з захап-

леньнем сочаць за белаю істужкаю, што разгортваецца ўсё далей і далей:—„з божае ласкі мы.. у гады цяжкае пакуты, што выпала на долю каханай бацькаўшчыны нашай....“

І ўбачыўшы пасья тэксту такі звыклы, звычайны, у той час подпіс:

... „Мікола“...

апушчаюць тэлеграфістыя рукі і асалапела глядзяць адзін на аднаго, нібыта мімаволі зрабіліся сьведкамі, нейкага зусім надзвычайнага цуду..

А ў Бэрліне—

вуліцы таксама выглядаюць ня так, як заўсёды.

Тут таксама натоўп, таксама сьпевы, таксама сьцягі.

Але сьцягі ня тыя, яшчэ трохкаляровыя.

І сьпевы—таксама старыя:

„Нямеччына, Нямеччына—вышэй за ўсё!“

Натаўп—звычайны, як і скрозь, усе апошнія гады: змарнелыя пахудзелыя жанчыны, хворыя, пакалечаныя мужчыны. І скрозь—галодны бляск мутнаватых вачэй.

Сярод натаўпу мітусяцца газэтчыкі:

— Бэрлінэр Тагэблят!

— Бэрлінэр Тагэблят!..

— Рэволюцыя ў Расіі...

— Зрачэньне цара Міколы...

— Хуткі канец вайны...

Ля крамы чарга.

Старая, старая бабулька.

Праб'ягае газэтчык.

Нешта крычыць.

Навокал—узрушэньне.

Старая да суседа:

— Скажэце, майн гэр, — што здарылася?..

Сусед нешта тлумачыць.

І раптам—заблішчэлі старыя вочы, скрозь сьлязу загарэліся! Загарэліся агнём палкае маладое веры, надзеі...

А на захадзе—

на палёх Шампані,—у цясьнінах Тыролю, у пясках Остэндэ, грукочуць гарматы, грукочуць па-старому, —выюць,—уздымаюць пыл—пырскаюць ва ўсе бакі кроўю і чалавечымі мазгамі...

Там— яшчэ сьмяецца час, там думае ён адпомсьціць чалавецтву за тую зьявагу, якую зрабіла яно яму на ўсходзе...

Але і тут—радасныя ўсьмешкі на тварах, надзея, хваляваньне. Хоць тут і Захад, але: тут спадзяюцца. Нешта павінна здарыцца, нешта надзвычайнае, урачыстае (мо' канец вайны?).

І гэтае „нешта“—на тварах, у гуках стрэлаў, у выбухах гранат, у стукаце пропэлераў,—усюды ва ўсім яно адчуваецца, ва ўсім яго відаць.

Адчуваецца яно—нават і цяпер, калі ў часе „адпачынку“,—у перапынку—ад пекла да пекла, гаўптман фон-Орфайген сабраў салдат і чытае ім загад па арміі:

... „Мы перамаглі,—у Расіі рэволюцыя“...
І раптам,—з салдацкіх шэрагаў нейкі голас парушыў „тое“—старое:

„Хто гэта „мы“, пане гаўптман“?..

...Замяшаньне...

Уначы ў бліндажы, ня гледзячы на зморанасьць доўга не маглі заснуць, варочаліся на саломе і час ад-часу пыталіся ў суседа:

— Пэтэр, ці Стэфан,—чуеш,—можа і праўда, хутка канец?..

— Адольф, як ты думаеш, ці хутка?..

Альфрэд Кляйн, таксама ўзрушаны, доўга ня мог заснуць і ляжаў на сьпіне з расплюшчанымі вачыма... „Можа і сапраўды.. тады—дахаты... тады—да Грэтхэн...

Ад Грэтхэн лістоў даўно нешта няма... Дзе яна? Што з ёю“?..

... „Можа і праўда—хутка, тады—дахаты“...

Вочы зьліпаюцца. Думкі блытаюцца.

Раптам—

„Фрэддзінька!.. Фрэддзі!.. Фрэ!“

У Бэрліне, як і заўсёды, усімі колерамі спектру гарыць святловая рэкляма.

Як і заўсёды, вуліцы поўняцца галоднымі людзьмі, як і заўсёды мітусяцца трамваі, аўтобусы, аўтамабілі, фурманкі.

Каля вітрын рэдакцыі вячэрняя „Абэндблята“, ня гледзячы на позны час—натаўп. Настрой узьняты,

эрушаны, вясёлы; змучаныя, змораныя, галодныя,—
чытаюць, ня вераць уласным вачом:

Урад запрапанаваў хаўрусьнікам згоду“...

Праз пару дзён,—перад тэй самай-жа вітрынай зноў
атаўп.

Солькі настрой—ужо ня той, настрой—прыдушаны.
У вачох, у галасох жорсткая распач.

Чытаюць:

„Хаўрусьнікі ад згоды адмовіліся“...

„Расійскі часовы ўрад ад згоды таксама адмо-
віўся“...

Заля оперы поўніцца цудоўнымі гукамі Вагнэра.

Бяз конца, бяз меры харацвенныя мелёдыі захап-
ляюць сьвядомасьць, сіяцца прымуціць слухачоў
абыцца на ўсё, што там, за мурамі гэтага будынку.

У перапынку заля сьвеціцца тысячамі агнёў. Вару-
шыцца ў партэры цэлае мора галоў, голых жаночых
плеч, і бліскучых мужчынскіх пляшывых галоў.

На галёрцы, высока, пад самую столью сямнацца-
цігадовыя дзяўчынкі.

— Як вернемся дахаты, Лізхэн,—што рабіць?.. Вя-
чэраць сёння няма чым...

— Нічога, Грэтхэн,—ляжам адразу спаць, а ўраньні—
падумаем...

У фойэ—буфэт і за столікам нейкая маладая пры-
гожая пані і другая, відаць, ужо пажылая.

— Ах, фраў фон-Рэйцэль, гэтыя няшчасныя раненныя! Трэба будзе ў хуткім часе наладзіць яшчэ адну вечарыну на іх карысьць!..

— Што-ж, фраў Мюльер,—я заўсёды гатова дапамагчы добрай справе... Тым больш, што на гэтых вечарынах так весела.

— Так, так... Трэба дапамагаць... Вось я ў гэтых месяцы дзеве кашулі сама сшыла, уласнымі рукамі і паслала нашым салдацікам...

— Ах, якая вы добрая!..

Фраў Мюльер сарамліва ўсьміхаецца і патупляе вочкі да долу.

— А сем'і нашых салдацікаў сапраўды бядуюць. Ведаеце, я тут была ў аднае жанчыны... Страх проста,—яна адна і чацьвёра дзетак... галадуюць хлеба ў іх няма!..

— Так! так! Але вы ўявеце сабе, я была ў Вісіньгенаў, дык у іх за абедам хлеб!.. Бяз картак дастаюць!.. Чорт знае, што такое!..

— Што вы кажаце! А мы з мужам пастанавілі,—пакуль цягнецца гэтая вайна,—мы хлеба зусім не будзем есці. Трэба, ведаеце, экономію рабіць... Ну дагаварыліся з адным гандляром—ён будзе нам прысылаць штодня сьвежыя бісквіты...

— „Бэрлінэр Тагэблят!

— „Бэрлінэр Тагэблят!

— „Бэрлінэр Тагэблят!..“

Альфрэд Кляйн газэт ня любіць.

Даўно ўжо. З тае пары, як даведаўся аб лёсе свае
ям'і, як зразумеў як сьлед значэньне слова „вайна“,
самае тае пары ня любіць Альфрэд Кляйн газэт.
Ня любіць ён іх. Чаму?

Кто яго ведае...

Ня любіць ён гэтых сьлінавых апавяданьняў пра
гэройскія ўчынкі нашых бравых нямецкіх салдаці-
аў“, ня любіць, бо знае сапраўдную цану гэроўства.
Ня любіць ён гэтых апісаньняў розных дабрачынных
дэчароў „на карысьць раненых і інвалідаў“, якія
паладжваюцца мяккасэрдымі акцыянэрамі розных
арматных ці знарадных фабрык...

Ня любіць ён гэтых фотографій, багата разаздоб-
леных брыльянтамі, ня першае сьвежасьці, сьлязь-
ітых і тоўстых пань, чамусьці ўбраных у адзеньне
„сястрыц міласэрдых“ і, чамусьці, сфотаграфаваных
у якім-кольвек шпіталі, каля ложка якой-кольвек
хвьяры „каханьня да бацькаўшчыны“.

Ня любіць ён гэтых высока-лунальных прамоў доб-
рага старога нямецкага кайзэра, прамоў адначасьне
пагардлівых і крывясмаглых...

Ня любіць ён і гэтых няшчырых, сьвядома мань-
лівых паведамленьняў галоўнага штабу...

Але па ўсім сьвеце тэлеграф разьнёс гэтыя дзіўныя,
даўно-чаканыя словы:—

... „Рэволюцыя ў Расіі“...

... „Паўстаньне ў Пецяярбурзе“...

... „Зрачэньне цара Міколы“...

І з самае гэтае пары—зноў палюбіў Альфрэд Кляй-
тыя газеты. З гэтага дня пачаў ён старанна пера-
чытваць іх, рэгулярна, штодня, паколькі ён толь-
меў да таго магчымасьць...

А загалюкі ішлі, змянялі адзін аднаго, тлумліва
чаргою прабіваючыся ў мозак:

— Уладу пераняў Часовы Ўрад...

— У Пецябурзе, у Маскве, у правінцыі—органи-
зуюцца Саветы...

І яшчэ—кароценькая нататка, і гутаркі;

... З Швэйцарыі, праз Нямецчыну, прыехаў у Пе-
цябурскі расійскі эмігрант. Анархісты, ці што.
Прозьвішча Ленін... Ён сказаў прамову. Пятрабава-
канца вайны. Даводзіў, што расійскі пролетарыят
сялянства тае вайны ня хочучь, што яна ім не па-
трэбна...

І яшчэ нататка:

... Пецябурскія рабочыя і салдаты спаткалі Леніна
вельмі прыхільна... У Расіі анархія... Армія памалу
распадаецца... „Расія больш ня сіла“...

На Захадзе,—гарматы гучаць, як даўней.

Гураганны агонь месіць палі паўночнае Францыі
дарывае апошнія шматкі Бэльгіі, засыпае цясьніць
Ізонцо.

Дні ідуць за днямі, тыдні за тыднямі. Мянajúцца
ідуць адзін за другім дні, тыдні, месяцы, людзі,
бойкі, мясцовасьці, краіны, газеты, загалюкі, арты-

улы, радкі і літары, весткі. Вось і ліпень месяц.
кожным днём, здаецца, бліжэй і бліжэй перамога,—
раптам—як той пярун сярод яснага неба:

Расійцы перайшлі ў наступ“...

Аўстрыяцкі фронт у Галіччыне прарваны“...

Расійцы пагражаюць Львову“...

Мэрам засароміліся, прыціхлі газеты. Мэрам хворы
часе крызы, прыціх Бэрлін. Мэрам тыя падукі,
прыціхлі, кінулі гутаркі аб згодзе салдаты ў блін-
ажох на фронце...

Загад:

„398 полк лянштурмістых перакінуць на ўсходні
фронт“...

Зноў пабеглі тлумліваю чаргою: гадзіны, дні, ночы,
ягнікі, чыгуначныя станцыі, тэлеграфныя слупы.

Зноў пабеглі гарады, вёскі, мястэчкі, масты, рэкі,
горы, лагчыны, сенажаці, палі, лясы.

Зноў цягнік, вагон, зноў сьпевы пад грукатаньне
колаў:

„Ня плач дзяўчыначка,—

Ня плач дарэмна,—

Скончыцца тая вайна“...

Вось і Баранавічы. Далей ісьці паходным парадкам..

— Куды?—

Гэта знае толькі пан гаўптман, ды яшчэ некалькі
асоб—паны афіцэры.

На станцыі—буфэт.

Тлум, таўканіна, гармідар, мітусьня.

Людзі—вайскоўцы, „цывілістыя“, мужчыны, кабеты, дзеці.

У буфэце—„эрзац“—папіросы, „эрзац“—піва, „эрзац“—кава,—усё сурогаты. На тое і вайна.

У буфэце—газэтны кіёск.

— „Эрзац—газэты“,—думае Альфрэд Кляйн... Калі ж гэта, нарэшце, сапраўды канец?..

Раптам:

— Здароў, Фрэддзі!

— А, гэта ты, Шміт!..

Прывіталіся.

У буфэце—„эрзац“—піва, „эрзац“—папіросы, „эрзац“—кава...

Звычайна тут бывае—сурогатная публіка, сурогатныя сустрэчы, сурогатныя прыяцелі.

Але на гэты раз—не.

Альфрэд і Шміт—старыя сябры.

У Бэрліне разам калісьці на фабрыцы працавалі.

А потым—сустракаліся ў часе боек.

Блізкія яны, як два таварышы—якія супольна прайшлі цяжкую навуку вайны: побач, нага да нагі, плячо да пляча, біліся яны з „ворагам“ на фронце. Разам біліся ў Шампані. Разам бралі Коўну. Разам адстойвалі Кракаў. На абодвух адначасьне шчацініліся варожымі багнэтамі альпійскія вышыні. Абодвух прытульвала высокая стэповая трава сэрбскае Шумадыі... Пеніцца ў куфлях сурогатнае піва (раптам нейкім

смачным зрабілася). Львэцца бясконца прыяцельская гутарка, аб усім патроху,—і ўсё аб адным:

— Калі канец гэтае вайны?..

— Што чуваць пра наступ расійцаў?..

— Ды ўсё, як і было, братка..

— Наступаюць?—пытаецца Альфрэд...

Шміт паварочвае да яго свой твар. Пільна ўглядаецца.

— Дык ты нічога ня ведаеш?

— Чаго?

— Ды пра канец наступу?

— Як, пра канец? Нашы перамаглі?

— Каб перамаглі, я-б гэтага... не сказаў, а што крыху... пасунуліся, дык гэта так.

— Гэта—навіна!—Альфрэд усьміхнуўся.

— „Пераможнае адступленьне“—гэта я чуў. Але каб пабіты—пасунуўся?!

— А ты ўяві сабе: расійцы адмовіліся наступаць. Альфрэд усёй сваёю цяжкаю постацьцю павярнуўся на крэсьле.

— Як гэта?

— Ды так. Керанскі абвясціў наступ. Кінуў на нас больш пэўныя свае часткі. Некаторыя палкі былі скомплектаваны з адных афіцэраў. Пад націскам іх мы пачалі былі адыходзіць. Але салдаты—тыя наступаць адмовіліся. Ну, мы афіцэрскія тыя часці пачысьцілі крыху, ды ў контр-атаку... Вярнулі ўсё, што страцілі...

На ўсходзе вайна канае.

Абрыдла людзям паміраць. Яшчэ час-ад часу там-сям ідзе перастрэлка. Яшчэ час-ад-часу гутараць між сабою гарматы.

Альфрэд Кляйн жыве спакайней... Жыве?..

Ці-ж гэта жыцьцё,—гэтае сядзеньне ў акопе, гэтае спаньне ў бліндажы,—гэты абрыдлы гарохавы крупнік, гэтая мармаляда, гэтыя сурогаты заместа хлеба, тытуну, піва?..

У Бэрліне—таксама спакайней. Спакайней, як каля ложку хворага, што мае хутка сканцаць...

Звонку—усё як было. Бэрлін гуляе. Бэрлін вясе-ліцца. Бэрлін—увесь у тэатрах, у шантанах, у кабарэ, у кіно.

Поўныя людзей усе рэстараны, усе вар'етэ, усе танцаўзы.

Поўныя народу вуліцы, сады, сквэры. Монотонна, цяжка тупае тысячаногі натаўп. Гарыць агнямі опэра, дырк Шумана, дырк Буша, выкідваюць з вялізарных зёваў сваіх тысячы і тысячы людзей.

Запаляецца і гасьне на будынку Рэйхсбанку надпіс:

КУКІРОЛЬ

лепшы сродак ад мазалеу

Ёкаюць пугамі фурманы, шмыгаюць шпаркія аўто... Вечар. Склізка. Холад і тумая. Блішчаць запацелыя вітрыны. Блішчыць мокрая асфальтавая панэль.

Нафарбаваная праз усялякую меру дзяўчына. На-
сустрач—нейкі адпускны афіцэр. Вусы, закручаныя,
глядзяць угору.

— Паночку, хадзем пагрэцца!..

— Што? Куды?

— Толькі дзесяць марак...

— Бач ты: дзесяць марак! Э табою—і за дзесяць
пфэнінгаў не пайду...

Афіцэр зьнікае. Да абражанае дзяўчыны падыходзіць
нейкая, відаць, сяброўка...

— Як справы, Гільда?

— Дрэнь,—на вячэру нават не зарабіла...

Вунь,—глядзі, які пайшоў... Ведаеш што,—Грэтхэн—
папрабуй ты... Я.. яму... не падабаюся...

Грэтхэн нікне ў тумане сьледам за вусатым афіцэрам...

Разьдзел VII

Неспадзеўнасьці...

На ўсходзе—вайна канае...
Там, дзе дзень і ноч грукаеў пякельны гармідар,
там цяпер рэдка, калі-ні-калі чуецца адзінокі стрэл...
І здаецца ён цяпер такім недалужным, такім непатрэбным, такім недарэчным, што проста-такі дзіўна:
як гэта людзі дагэтуль не прыкмячалі ўсяе непатрэбнасьці,
недарэчнасьці гэтае, цяпер ужо мінулае крыважэрнае мітусьні...

Ноч.

Альфрэд Кляйн у дазоры...

... Стаіць і думае:

— Вось, хутка скончыцца,—канчаецца...

Ужо цяпер, можа, і ў водпуск пусьцяць...

Паеду Грэтхэн шукаць,—больш году няма лістоў,—
адказу няма на мае лісты...

Сьвішча асенні сівер. Сьцюдзённа. Альфрэд Кляйн
у двары адзін...

Раптам—крокі...

... З „таго“ боку...

— Стой,—хто ідзе?

— Свой; ці-ж не пазнаў?..

— Ты, Шміт?—здзіўляецца Альфрэд, апускаючы
да долу вінтоўку.

— Ты,—з „таго“ боку?..

— Нічога, браце мой,—справа была, я і пайшоў.
Трэ́ было пагутарыць з нашымі. Ведаючы, што
на гэтым пасту стаіш ты, я, вяртаючыся, пастана-
віў ісьці гэтай дарогаю, лічачы гэта больш бясъ-
печным...

— То што-ж ты там рабіў?..

— Ну, братка,—часу няма. Выбачай... Іншым разам
пагутарым. Я зараз пайду да сваіх. А ты сваіх па-
пярэдзь,—братаньне будзе заўтра, а дванаццатай
гадзіне дня, вось там, ля таго ляску, што ўправа,—
ведаеш?..

... Шміт ходзіць „туды“,—думае Альфрэд—неле-
гальна... Здрада... Ха!.. Каму здрада?..

Паўдня.

Лясок.

Натаўп шэра-блакітных шынэляў.

Натаўп жоўта блакітных шынэляў.

Братаньне.

Мітынг.

Трыбуна-пень.

На пні стаіць шэра-жоўты шынэль.

Нешта гаворыць парасійску.

Альфрэд Кляйн сіліцца зразумець.

Чужыя, халодна-незразумелыя гукі.

На щчасьце—гутарка расійца перасыпана агульна-зразумелымі словамі:

буржуазія...

... імперыялізм...

... анэксіі...

... контрыбуцыі...

... мілітарызм...

... буржуазія...

... пролетарыят....

... імперыялізм...

І кожны раз, калі Альфрэд Кляйн чуе такое зразумелае слова,—вочы яго пачынаюць блішчэць, блішчэць агоньчыкам здаваленьня, разуменьня, прыязні...

Расіец канчае прамову...

Дружнае „ура“ зьліваецца з ня менш дружным:

— — „Гох!..“

На пянек ускоквае нейкая знаёмая блакітна-шэрая постаць.

— Ага,—Шміт!..

Нямецкія салдаты пачынаюць хвалявацца.

Шміт адным рухам далоні заспакойвае іх.

... Цішыня...

— Таварышы!—Спакойна пачынае Шміт сваю прамову.— Так. Гэта праўда. На сьвеце пануе імперыялістычная буржуазія. На сьвеце пануе капітал. І пакуль ён пануе—няма на сьвеце праўды. Няма, і быць ня можа. Мы, сьвядомыя пролетары ўсяго сьвету, мы даўно ўжо вядзем змаганьне з капіталам.

Вядзем, і будзем весьці, аж пакуль ня знішчым яго, ня знішчым дазваньня тае крыўды, што пануе зараз скрозь і ўсюды, пакуль не перабудуем усяго сьвету на новым, на справядлівым грунце,—пакуль не пабудуем соцыялістычнага ладу, пры якім усе будуць—роўна працаваць, і роўна карыстацца плёнам свае працы, пры якім немагчымымі зробіцца такія жahlівыя здарэньні, як вайна...

Жоўта-шэрыя—стаяць і слухаюць.

Уважліва—напружана.

Цяпер,—яны ўслухоўваюцца, прагна ловяць паасобныя гукі, паасобныя агульнаразумелыя інтэрнацыянальныя словы. Яны не разумеюць Шмітавых слоў, не,—яны адчуваюць іх праўду.

І калі голас яго пазбаўляецца звычайнае свае спакойнасьці, калі ён мацнее і набывае выразна-ўзрушаны характар, калі Шміт канчае сваю прамову, робіцца зусім яскрава відаць, што словы яго ўсе да аднаго—незразумелыя, але адчутыя, дайшлі туды,—у самае нутро шэрае масы.

Шміт канчае прамову.

„Мір хатам,—вайна палацам“—прагалашае ён, гола-сам поўным сілы і праканаласьці.

Ї натаўп—

раве, гудзе, стогне ў дружным крыку:

• — Урра!..

— Гооох!...

— Гооох!..

— Урра!

Мітынг канчаецца пад спакойныя, але магутныя і ўсё захапляючыя гукі:

Гэта бой наш астатні
за працоўны народ,
каб ў лучнасьці братняй
узвьяўся людзкі род.

Völker, hört die Signale!
Auf, zum letzten Gefäch!
Die Internationale
Erkämpft das Mänschenrecht!

Ї словы гімну,—нямецкія і расійскія—зьліваюцца ў адно, робяцца зразумелымі ўсім і кожнаму.

Раптам—ззаду,—з нямецкага боку нешта загуло, засьвістала...

Натаўп — застыў. Балючая няўцямнасьць на тварах...

Нехта крычыць: Знарад!

... Сухі трэск...

... Клуб дыму і агню...

... Трэскі, гальлё, каменьні, зямля...

— Уцякай!.. Нямецкая артылерыя!..

Альфрэд Кляйн, асалапелы, кінуўся наўцёк.

Па дарозе—спаткнуўся аб нейкі блакітна-шэры труп.

Упаў. Падняўся. Зноў пабег.

Праз гадзіны дзэве загад:

— 398 полк адвесьці за другую лінію і чакаць рас-
параджэньняў...

А яшчэ праз дзэве гадзіны—Альфрэд Кляйн разам
з таварышамі пакідае акопы...

— Ёган, ці чуў, рыхтуецца загад... полк расфар-
моўваць будуць...

— Сьледзтва ўчыняюць...

— Што-ж,—чым горш, тым лепш...

— Гэй, Макс, ты адкуль?

— Са штабу ..

— Ну, што?..

— Шміта арыштавалі...

Раньне.

Апошняе раньне Шміта.

Аб прысудзе знаюць усе.

Ходзяць хмурыя, панурыя.

Альфрэд—сам ня свой...

Ён таксама ведае: прысудзілі...

... „За што?.. За прамову?.. За праўду?..

... Каб ня Шміт—я-б сам... сказаў... можа інакш...

але тое-ж самае“...

З ляску, ля штабу, юркае цяжкі залп...

Альфрэд моцна сьціскае кулакі...

Салдаты застылі ў жаху і асалапеньні...

.....

— Гатова! прагалашае нехта.

— Гэта-ж яны яго...

...
— Яго!—праносіцца ў мазгох Альфрэда...

— Гаўптман фон-Орфайген!.. Гэта вам так дарма ня пройдзе!..

Ля штабу, салдаты—вюртэмбэрцы рыдлёўкамі рэжуць зямлю.

Яміну капаюць глыбокую...

Выкапалі...

Палажылі загорнутае ў белае прасьцірадла цела таварыша...

Закідваюць зямлёю...

Рушацца, мерна стукаюць рыдлёўкі.

Крыж паставілі. Замацавалі...

Крыж—невялічкі, бяз жадных надпісаў.

... Працуюць салдаты...

... Твары ўрачыстыя, халодна-застылыя...

... Працуюць... Маўчыць...

А гаўптман Орфайген—ідзе дахаты...

Гаўптман Орфайгейм—зусім спакойны.

Ён выканаў свой абавязак—абавязак старшыні вайскова-палявога суду.

Перад хатаю—яго сустракае слуга.

— Пане гаўптман,—нейкі салдат вас чакае...

— Што? Салдат?.. Хай заходзіць...

Альфрэд Кляйн—стаіць і чакае. Ён поўны рашу-
часьці. Няхай потым судзяць!.. Няхай расстрэл!.. Ён
зробіць тое, што задумаў, чаго-б гэта яму ні ка-
штавала...

Альфрэд уваходзіць у пакой гаўптмана.

Орфайген сядзіць у крэсьле. Схіліўся перад пісьмо-
вым сталом.

Кляйн застыў у дзвярох.

... Вось зараз... .. Зараз... .. Выхаплю з кішэні і!..

Альфрэд Кляйн азірае пакоі...

Раптам—хістаецца.

... За крэслам—сьцяна прапала некуды,—згінула,
зьнікла, а заместа яе пляц, такі знаёмы, і бурлівы
натаўп, бязладны... А ўперадзе, зараз-жа за крэслам
яна, Грэтхэн... Яна працягвае да яго рукі...

Фрэддзінька!..

Фрэддзі!.

Фрэээ!..

.....
Альфрэд робіць некалькі крокаў наперад, хістаецца,
ледзьве ня падае...

— Кляйн, што з вамі?

... Зьнік пляц, зьнік натаўп, зьнікла яна...

Ля Альфрэда стаіць гаўптман Орфайген.

Падтрымлівае пад руку. Спачувальна ўзіраецца ў
твар...

— Што з вамі?

— Нічога... пане... гаўптман... нездароў... выба-
чайце... ліст атрымаў...

— І прыйшоў прасіць водпуск?.. Добра На два тыдні можна! Я загадаю, каб на заўтра ўсе паперы былі гатовы...

Мерна стукаюць колы цягніка..

Мільгацяць чужыя назвы станцый...

... Слёнім... Вольковіск... Біялішток...

А далей—чаргою праносяцца свае—такія родныя:—
Просткен, Торн, Шнайдэмуле, Франкфурт-ам-Одэр...

І нарэшце—

„Бэрлін-Ост“; „Бэрлін Фрыдрыхштрэсэ“; „Бэрлін-Вэст“; Бэрлін-Шпандаў“...

Моабіцкая вуліца...

Усё, як даўней: вась і дом той—шасьціпавярховы...

— Угору!..

... Вось і трэці паверх... Званок..

... Дзьверы расчыняюцца...

... Што гэта?.. Чужыя твары... Можа госьці?..

— Я да цётчкі Элізабэт!

— Яна тут больш ня жыве... З панадворку, мансарда, калі ласка..

Дзьверы зачыняюцца...

Панадворака... Цёмныя ўсходцы... шосты паверх...

... Яшчэ ўсходцы... ага! пэўна тут!..

Званка няма. Стукат.

— Увайдзеце!—адказвае нечы чужы, незнаёмы голаб Альфрэд уваходзіць.

Бедны пакой. Жадных мэбляў (апошніяе, відаць, прададзена). На падлозе—у кутку, саломы. На ёй жанчына, год трыццаці пяці,—змарнелая, худая. Відавочна—хворая. Корміць дзяцёначка цыцкаю. У другім кутку—яшчэ адно малое,—крываногая нейкая дзяўчынка чатырох ці пяці гадоў.

— Ці-ж тут жыве цётка Элізабэт?

— А вы што, ня сын яе будзеце?

— Не!..

— Ага!.. Цётка Элізабэт—з год ужо як памёрла.

— А Грэтхэн?

— Грэтхэн?

Хворая дапытліва ўзіраецца ў Альфрэдаў твар,—нібы сіліцца аб нечым даведацца, нешта прачытаць.

— Грэтхэн?.. Як-бы гэта сказаць?.. Ня ведаю добра... Як памірала цётка Элізабэт... ня было тут яе... ня жыла яна тут...

Разьдзел VIII

Мір ці вайна?

А ў паўночнай сталіцы зноў страляніна...
Зноў мільённыя масы варушацца па бруках..
Зноў—мітынгі, страляніна, страляніна, сьпевы:
„Мір хатэм,—вайна палацам!..“

На пляцы, перад Зімовым палацам, мітусяцца неда-
лужна бязвусыя твары юнкераў, зялёныя студэнцкія
картузы, афіцэрскія папахі, гімназіцскія блакітныя
шынэлі,—і:

гордасьць Керанскага—жаночы батальён...

А на Няве—крэйсар „Аўрора“ б'е з гармат па
палацы...

Недалужна мітусяцца перад сканчэньнем „часовы
ўрад... (... Часовы!..)

Тлумна, бязладна гудзе зьезд...

Рэзолюцыя:—

„Уся ўлада саветам“...

Працоўныя ўжо сказалі сваё слова...

А гарматы—яшчэ гавораць:

— „Мір хатам—вайна палацам“...

У залю паседжаньняў габінэту міністраў урываецца ўзброены адрад.

Сьціплы, плячысты матрос:

— Абвяшчаю паседжаньне зачыненым, а сяброў гэтак званага „часовага ўраду“—арыштаванымі...

.....
Масква.

Вечар. На вуліцы—склізка. Холад і туман.

Мурашнікам кіпіць Аляксандраўская вайсковая школа.

Сход афіцэраў гарнізону.

У прэзыдыуме—камандуючы войскамі акругі палкоўнік Рабцаў, гарадзкі галава—эсэр Мінор, сябры Камітэту грамадзкага ратунку...

... Прамовы... Прамовы... Прамовы...

Пастанова:

„Не разыходзіцца.

„Арганізавацца.

„Абараняць“.

— Каго?

— „Бадькаўшчыну і рэвалюцыю“.

Некалькі гадзін.

Толькі некалькі гадзін напружанае арганізацыйнае працы.

Выстаўлены дазоры, патрулі, пікеты. Заняты галоўныя стратэгічныя пункты. Апанаваны найважней-

шыя вуліцы, галоўнейшыя будынкi. Крэмль абкружаны і ўзяты.

Зноў загаварылі гарматы.

Сем дзён ідзе страляніна. Сем дзён ідзе змаганьне.

Напружанае, упартае.

Падае першы сьнег,—падае белы, і ўраз чырванее ўсходамі крыві.

Масква—сэрца зямлі расійскае—канае. Масква чырванее. З крыві, з голаду, з агню—родзіцца новая Масква,—сэрца сусьветнае Рэволюцыі.

Нікнуць трохкалёрныя сьцягі,—нікне на іх сінь і бель,—нікне, сьціраецца. Распываецца чырвань,—усе сьцягі скрозь чырванеюць...

Нікне золата пагонаў на плячо, нязьлічаныя вырастаюць чырвоныя істужкі на рукавох, чырвоныя банты на грудзёх.

... Масква чырванее...

Вечарам—у Аляксандраўскай вайскавай школе прапета апошні раз:

„Божа, цара барані“

апоўдні—чырона-гвардзейцы ў пабітых мурах старога будынку пяюць новую песьню:

„— У панства свабоды народаў—
грудзьмі праложым мы шлях!“

— Бэрлінэр Тагэблят!

— Бэрлінэр Тагэблят!

— Бэрлінэр Тагэблят!

— Перамога большавікоў у Расіі.

— Новы ўрад выдаў маніфэст аб замірэньні!..

Вечар.

Дожджычак дробны. Туман. Змрокла сьвецяць вулічныя ліхтары. Блішчыць асфальт. Голадна. Сумна... Альфрэд ідзе па вуліцы, нібы п'яны. Думкі тлумна блытаюцца ў галаве. Думкі блытаюцца, мяшаюцца, наскакваюць адна на адну. У галаве—ці то вінэгрэт, ці то яешня нейкая. Ясна толькі адно: Няма... Няма яе... Няма...

— Бальшавіцкі ўрад у Расіі!..—крычыць газэтчык.

— Дэкрэт аб замірэньні!..

— Бэрлінэр Тагеблят!..

— Дэкрэт аб замірэньні!..

... „Бальшавікі,—што гэта?—А!—той, хто выступаў тады,—перад Шмітам—той быў бальшавік... Шміт гаварыў пра іх. „нашы“... Бальшавікі... замірэньне.—Ат! усе яны гавораць добра, пакуль улады ў свае рукі ня возьмуць... А тады — старыя песьні — абарона...

... „Няма яе... Няма...“

... „Вось, ідзі, абараняй, а што? Каго?“...

... Сіверным сьвістам пралятае аўтомобіль...

Нехта ўдвох. Дзяўчына нейкая кіруе.

Хто?

— Усёроўна... Абы канец...

... Бальшавікі...

І зноў:

Скрозь туман—скрозь змрочную вуліцу—гучыць ціхі, поўны жаху голас:

— Фрэддзінька!.. Фрэддзі!.. Фрэээ!..

— К чорту, крахмалены гэты, прылізаны Бэрлін!
Няма чаго тут рабіць... Хай хто хоча—варыцца тут
ва ўласным саку... На фронт!.. На фронт!.. Да д'ябла
на рогі!..

Зноў грукоча цягнік.

Зноў шэраг знаёмых станцый. Толькі ў адваротным
парадку. Вось—Маркграбова. Вось Сувалкі. У Го-
радні—перасядка. Цягнік пойдзе толькі вечарам...

Мураёўская вуліца, рог Саборнае... На рагу дом.
Высокая камяніца. На мурах—нейкая паперка. На
чатырох мовах: панямецку, папольску, пабеларуску
і пагэбрэйску. Альфрэд затрымліваецца і чытае.

„Загад №...

§ 1...

§ 2...

§ 3... Кожны цывільны, сустрэўшы на вуліцы нямецкага афіцэра, павінен: 1) скінуць з галавы капялюш, 2) сказаць:

ураньні—гутэн моргэн,

удзень—гутэн таг.

увечары—гутэн абэнд.

За невыкананьне—арышт у працягу... дзён...

Комэндант гораду фон-Тыльзэнаў, палкоўнік.“

Альфрэд Кляйн—адварочваецца і плюе:

— Чорт! Зноў грымаса вайны!.. Твар вайны!..

Твар... культуры... Нямецкая культура... Наша культура...

Дык вось за што ваюем!

Альфрэд Кляйн сплюнуў яшчэ раз, павярнуўся на абсацах і шпаркім крокам пайшоў назад на станцыю...

... Газеты...

... Скрозь—газеты, усюды газеты...

— Бэрлінэр Тагеблят. Зрэдка—Форвэртс...

— Ага! Мірныя перамовы ў Берасьце...

— З украінскай радаю мір падпісаны...

— Добра! Хутка хлеб будзе...

— Што? Расійцы адмаўляюцца падпісаць згоду?

І разам з тым армію дэмабілізуюць... Дзівакі!..

— Сам ты дзівак, не разумееш...

— Самавызначэньне... Гофман... анэксыі... грабежніцтва...

— Цікава!..

— Расійская дэлегацыя выехала з Берасьця...

— Кляйн, ты чуў?..

— Што?

— Выступаем...

— Куды?..

— Наступ...

... Куды?.. Які?..

... Ці-ж не дэмабілізуюцца расійцы?

.. Ці-ж не прагаласілі яны канца вайне?

... Зноў шалеюць гарматы...

Зноў тарахцяць кулямёты...

Альфрэд Кляйн і Адольф Леман у выведцы...

Раптам—стрэл.

... Гудзееньне... Выбух...

Леман ляжыць на волкім вясновым сьнягу.

Сьнег—ня белы,—брудна-шэры, а каля раненага—
брудна-чырвоны...

— Адольф, братка, што з табою?—Альфрэд прыглядаецца да таварыша. „Што гэта каля яго?.. чырвонае-шэрае... Ага!.. Рана ў живот... асколкам... кішкі...

У паветры нейкі нявыразны смурод...

— Адольф!

Ціхі стогн.

Альфрэд дастае пляшку гарэлкі, падносіць да вуснаў таварыша:

— Адольф, пі, братка, пі!.. Стогн.

У цяжкім напружаньні крыху паднялася галава.

— Фрэддзі!..

— Фрэддзінька!..

— Зрабі ласку...

— Застралі мяне!..

Альфрэд стаіць, асалапелы.

Апусьціў рукі. Вочы неяк застылі.

— Фрэддзі!..

— Застралі... мяне!..

— Забі!..

Альфрэд салапее,—погляд, нібы звар'яцелы, коў-
заецца па ляжачым таварышу, потым у бок, ку-
дысьці ўправа—назад,—і з усіх ног Альфрэд Кляйн
пачынае бегчы—у бок „сваіх“...

— Браткі... Хутчэй... Санітараў... Насілкі...

— Куды,—што ты?..

— Звар'яцеў?..

— Кіньце... хутчэй... санітараў... там...

Скончыўся выпадковы перапынак,—гарматы зноў
запляваліся вогненым дажджом, абсыпаюць вучастак
між акапаў...

Прайсьці „туды“ немагчыма...

Вечар.

Адольф Кляйн сядзіць у акопе, гарматы гохаюць,
рыюць абшары. Высунуць нос—немагчыма... Кляйн
сядзіць і думае сваю думу...

— Рыхтуйцеся, хлопцы, ураньні ў наступ...

— „Наступ“—чорт яго,—наступ..

Ї раптам—сярод гарматнага грукату—

Альфрэд Кляйн чуе выразны энк:

— Ён!..

Альфрэд пачынае пільна ўслухвацца...

Нічога. Толькі шалёны скрогат артылерыі.

А ўначы—у бліндажы,—змораны Альфрэд сьпіць
моцна, часта толькі прачынаецца. У сьне будзіць
яго нейкі слабы голас:—Фрэддзі!.. Фрэддзінька!..
Застралі мяне!.. Забі!..

■
Ураньні—ідуць у атаку. На каго?.. Расійскія акопы пустыя. Займаюць.

Ідуць далей. Вось яны:—чыгункі, шашы, шляхі, прасёлкі, пралескі, грэблі... Вось яна,—Беларусь,—край лясоў і балот...

І ўсюды—пакінутыя двукольнікі, паходныя кухні, знарадныя скрыні, гарматы... Дзе „вораг“? Ня відаць? Вось і Менск. У ім—нейкія беларусы і палякі... Беларусы—аддаюць зброю. Палякі адыходзяць кудысьці на ўсход... Жалезнаю хадою, бадай не сустракаючы перашкод—ідуць немцы далей і далей. Вось Барысаў, Бярэзіна... Вось Дняпро, Ворша... Стоп!..

Расійцы згадзіліся падпісаць берасьцейскую згоду...

■
Блакітнай істужкаю цягнецца Дняпро...

.. Мяжа...

... Згода цяпер... Згода?.. А газеты— у іх працяг...

„Пад Вэрдэнам бойкі ідуць сваёю чаргою...

„Мы пасунуліся на 50 мэтраў далей, наперад...

„На Ўкраіне звольнены ад бальшавікоў

Кіеў і Палтава“...

А згода?..

■
Гаўптман Орфайген у панскіх пакоях.

Ля ганку—варта.

Адзін з вартаўнічых—Альфрэд Кляйн...

Да пакояў пад'яжджае фурманка.

Выходзіць нейкі цывільны: ладны гарнітур, крахмалёвая манішка, гальштук...

Панямецку:

— Хто тут у вас старшы?..

— Пане гаўптман, вас пытаюцца...

— Дазвольце пазнаёміцца:—уласьнік гэтага маёнтку,—князь Рудзінскі...

— Вельмі прыемна... Вельмі... Гаўптман фон-Ор-файген.

І тады: тры дні з панска-афіцэрскага стала ня зыходзяць бутэлькі. Банкет—як мае быць. Чацьвёрты дзень. „Войт“ рассылае „старостам“ паперкі. У вёсках сходы. Чытаюць: ... загадваю зьвярнуць усё, што толькі хто забраў... .. Адказваюць як паасобныя грамадзяне, гэтак і цэлыя вясковыя грамады... Тры дні,—глядзіць Альфрэд: з усіх суседніх вёсак ідуць фурманкі.

Тры дні вязецца панскае барахло.

Чатверты дзень—фурманак менш.

Пяты дзень—адна фурманка.

Шосты—фурманак зусім няма.

— Ну, што, пане княжа, вярнула вам гэтае быдла ўсё, ці ня ўсё?

— Коні не хапае—штук пятнаццаць; кароў штук дваццаць; ды дробязі—плугі, бароны, гадзіннік насыценны...

І тады—зноў новы загад: тое, тое і тое—вярнуць.

Тэрмін—сорак восем гадзін.

Прайшлі два дні. Трэці дзень яшчэ загад:
... Вёска такая і такая,—контрыбуцыі столькі і
столькі. Грашыма і каровамі. Тэрмін—24 гадзіны.

Павольным, паважным крокам ідуць па шляхох, па
шашох, па прасёлках і па пралесках салдаты 398 палка
ляндштурмістых...

Ідуць зьбіраць контрыбуцыю...

Вёска. Сялянская хата. „Сам“ гаўптман фон-Ор-
ф айген:

— Эй, „пане“,—плаці грошы!

— Даражэнькі, паночку,—родненькі, няма!

— Плаці, а то каня адбярэм!

— Паночку, каханенькі, любы ты мой...

— Ну, што: плаціш?.. Не?... Гэй, Кляйн,—чаго рот
разявіў?—Ідзі ў стайню,—вядзі каня!

-- Слухаю, пане гаўптман!..

Альфрэд—слухае. Альфрэд—ідзе,—вядзе. Толькі ў
вачох Альфрэдавых—нейкі зусім новы, асаблівы
агеньчык...

Альфрэд—вядзе каня. А ў галаве—нявыразны ўспа-
мін: Францыя. Вёска Труа-Клю. Ліст. І сказ...
„Прычапіліся да таты, каб даў сала“...

... Раптам,—у тым канцы вёскі—адзінокі стрэл.

Потым—другі.

Трэці...

І крык:

„Ратуйцеся!..“

Некалькі бягучых шэра-блакітных постацяй.
Стрэлы робяцца часьцейшымі...
Альфрэд Кляйн кідае каня і бяжыць разам з усімі...
Жыта—высокае, высокае.... Лес..

Праз дзьве гадзіны абкружаная кулямётамі вёска
была знішчана артылерыйскім агнём.
Жыхары—усе загінулі.
Нікому не далі ўцячы.

Альфрэд ня спаў цэлую ноч.
Курыў і думаў:
— „Згода?.. Дзе-ж яна?.. Ці-ж гэта згода?..
... Тое—была вайна. Казалі „бацькаўшчыну абара-
няем“... А цяпер?.. Гэта—згода?.. Гэта таксама
вайна... Але з кім?.. За што?.. Трэба мір. Які?—
Абы які... Не такі толькі... толькі не такі..
Прыпомніў Альфрэд апошнія Шмітавы словы:—
„Мір хатам, вайна палацам“!..
Прыпомніў і ўсьміхнуўся.
Усё зрабілася зусім зразумелым.

Разьдзел IX

Д а х а т ы..

■

Полк Альфрэдаў адведзены ў глыбокі тыл.
Недзе, пад Бабруйскам, стаіць ён сярод балот і лясоў.
Альфрэд атрымаў новае назначэньне. Ён — фурман
пана гаўптмана... Добра... Куды спакойней, як...

■

Некалькі дзён ня было газэт.

І раптам:

— Альфрэд, ці чуў?

— ? —

— Пэтэр, чытай!

— Чытай хутчэй!

— Дзе?

— Што?

— Слухайце, слухайце:

... Паўстаньне ў Баўгарыі...

- ... Паўстаньне ў Турэччыне...
- ... Паўстаньне ў Аўстрыі...
- ... Паўстаньне ў Вільгэльмсгафэне...
- ... Паўстаньне ў Бэрліне...
- Чытай, чытай...
- ... Зрачэньне кайзэра...
- ... Урад прынца Макса Бадэнскага...
- ... Дванаццаць пунктаў Вільсона прыняты...
- ... Кайзэр у Голяндыі...
- ... Зьмірэньне на Захадзе...

— Сьміррна!—

— Па мясцох!..

— Прыказ камандуючага 10-й арміяй, яго эксэленцыі, генэрала фон-Фалькенгайна...

... „Абвяшчаецца: ...Любы наш кайзэр... цяжкія ўмовы... змушаны быў зрачыся... згодна з распараджэньнямі... ..Загадваю: організаваць салдацкія рады... фон-Фалькенгайн“...

Асалапелі.

Усе чыста.

— Сьміррна!

— Загад выканаць нябаўна-ж:

Прапаную: у салдацкую раду абраць наступных:
1)... 2)... 3)... 4)... 5)... 6)... 7)...

— Супярэчак няма? — Няма. Прымаецца.

Гаўптман Орфайген выканаў свае службовыя абавязкі. Ён выходзіць з казармы. Ёдзе дахаты. Асалапелыя сябры „салдацкае рады“ няўцямна глядзяць яму ўсьлед.

— Кляйн!

— Я, пане гаўптман!

— Закладай брычку, едзем да камандзіра дывізіі!

— Слухаю, пане гаўптман!

Рэжуць палазы сьнег. Гудуць бомбы... Сьнег, сьнег, сьнег... Усё навокал — белае, — дарога — лес... Ціха навокал... Толькі вецер сьвішча плаксіва...

Раптам —

Недзе далёка —

Стрэл...

— Кляйн, — ты чуў?

— Чуў, пане гаўптман...

— Відаць зноў браканьверства...

— Відаць, пане гаўптман...

— Гэтыя сяляне — ахвотнікі да паляваньня, хаця б дазволу ня мелі. Орфайген замаўчаў.

— Кляйн, стой, — трымай коні!

— Тпррру! Тпррру!.. Слухаю, пане гаўптман.

За дрэвамі дзьве сялянскія постаці.

— Гэй, пане! — Пане! — Хадзі сюды!

Сяляне не разумеюць яго гутаркі, але яны разумеюць: гэта іх кліча нямецкі афіцэр... Падыходзяць.

— Дзе вы стрэльбы падзелі?

Маўчаньне.

— Гэй, Кляйн, ты з Усходніх Прусаў, — папрабуй папольску. Давай стрэльбы...

— Паночку, дальбожачкі, — адны сякеры, — гальля хацелі нарубаць, у печку палажыць няма нічога, — выбача...

Орфайген:

— Стрэльбы, трасца тваёй мацеры...

— Няма, паночку, ей-ей, няма...

Гаўптман Орфайген ня любіць, калі хто з ім жартуе. Рука ў гаўптмана Орфайгена моцная.

— Крак...

І селянін ляціць у сьнег... Двох зубоў — мэрам тая карова языком зьлізала...

Другі селянін стаў на калені і просіць, каб яму даравалі. Зноў мільгаціць гаўптманава рука. Селянін хістаецца, інстынктыўна неяк хапаецца за гаўптманаву руку, але траціць грунт пад нагамі, — і абодва ляцяць у канаву.

Гаўптман падымаецца першы і выхоплівае парабэлюм. Альфрэд саскоквае з фурманкі. Зубы моцна сьціты. У руках — вінтоўка.

Блішчыць у паветры чорная сталь...

Стрэл...

Але нейкі нязвычайны, — падвойны...

Альфрэд Кляйн стаіць са стрэльбаю ў руцэ.

Яго абгортвае ледзьве прыкметны шызы дымок.

З-за хмары выплывае маладзёк і асьвятляе пралесак.

На дарозе — два мерцьвякі, — адзін у шэра-блакіт-ным, — другі ў звычайнай сялянскай вопратцы...

А над ім — схіліўся нейкі стары...

Схіліўся і ціха плача.

Альфрэд Кляйн моўчкі сядзе ў фурманку і гучна — цукае коняй пугаю. ...Плыве маладзёк, лье сваё срэбра на сьнежную бэль зямлі... ...Плыве маладзёк павольна, паважна... ... Плыве маладзёк, плыве час, плывуць гадзіны, плыве ноч, зьнікае маладзёк, і вызвалена ад пут цемры зямля ўсходнім сваім краем урачыста апус-каецца перад чырвона-барвістым ранішнім сонцам...

■
Ідзе час, ідуць ночы, ідуць дні, тыдні, месяцы...

А на захадзе — па чыгунках, на шашох, па шляхох ідуць цягнікі, аўтамабілі, людзі і фурманкі.

Людзі, фурманкі, — ідуць з захаду на ўсход.

Аўтамабілі, гарматы, цягнікі — ідуць з усходу на захад.

Ідуць і не вяртаюцца...

Вайна — вар'яцтва, і згода, — часам, вар'яцтва!

Вайна — бязглузьдзіца, і згода, — часам, бязглузь-дзіца!

Вайна — рабунак, і згода, — часам, рабунак.

З усходу на захад ідуць аўтамабілі, гарматы, цяг-нікі. Нямецчына аддае хаўруснікам — мільёны він-товак, сотні тысяч кулямётаў, тысячы гармат, дзе-сяткі тысяч аўтамабіляў, вагонаў, паравікоў...

А людзі, галодныя, абадраныя, — ідуць па шашох,
па шляхох, па прасёлках і перасёлках, — яны ідуць
з захаду на ўсход, насустрэч, яны глядзяць на ра-
баваньне, але ім усёроўна...

І апанавала адно імкненьне, — адна думка, якая ча-
тыры гады сьвідравала ім мозак, чатыры гады рас-
паляла нутро, чатыры гады стаяла поперак горла:

— Дахаты!

— Дахаты!

— Дахаты!

На ўсходзе — спакойна.

398 полк ляндштурмістых стаіць у павятовым горадзе.
Вартуе шляхі адступленьня для таварышоў — нямецкіх
салдат з Украіны...

У сталіцы, — у малой, глухой провінцыяльнай ста-
ліцы, — сталіцы неіснаваўшае перад тым рэспублікі
закватэраваў штаб дзесятае арміі — А. О. К. 10.
З таго часу, як ашалела чалавецтва, з таго часу,
як купка вар'ятаў, якая кіравала сусьветам, кінулася
без галавы, сторчма ў бяздоньне, — шмат чаго ба-
чыў ён, гэты многапакутны Менск... вялікае, але глу-
хое, гнілое губарнатарска-архірэйскае места, з часоў
Рагваложых Менскам званае...

Пачалася вайна, — ажыло яно, ажыло і стала расьці
нейкім асаблівым, хваравітым ростам...

Панаехалі войскі, штабы, шпіталі, генэралы, кокоцкі, простытуткі, гандляры і ўсялякае груганьне...

Потым прыйшла рэволюцыя, прыйшлі мітынгі, газеты, адозвы, проклямацыі, чырвоныя банты і сьцягі.

Паліўся і затапіў усё слоўны паток...

Потым — прыйшлі „яны“ — людзі справы, з сталёвымі нэрвамі і загартаванаю воляю...

Прышлі, — і зараз-жа пачаліся ўцекі губарнатараў, архірэяў, абшарнікаў, спэкулянтаў...

Беглі ўсе, каму ня было чаго чакаць ад новага ладу, беглі быўшыя людзі, жывыя яшчэ мерцьвякі, — нябожчыкі, з мінуўшчынаю, але бяз будучыні, адкіды новае грамады, хаўтурным звамам для іх адгучэлі гарматныя стрэлы з „Аўроры“ і з Вераб'ёвых гор... І раптам — з захаду насунулася пагрозная сталёвая, чорная хмара, — чорная моц у картузох і ў касках з надпісам: „Mit gott, — für König und Vaterland“ — „з богам, — за караля і бацькаўшчыну“...

Насунулася хмара, пачарнеў небасхіл, прагрымела навальніца, — і пайшлі яны, — людзі справы са сталёвай воляю і загартаванымі нэрвамі. Пайшлі, каб лепш змагацца, пайшлі, каб хутчэй прыйсьці назад... А ў горадзе зноў зьявіліся біскупы, арцыбіскупы, ерэі і архірэі, фабрыканты і абшарнікі, фінансыстыя і спэкулянты, генэралы і простытуткі, міністры ў двухосьці і міністры бяз двухосьсяў... Менск, гнілы губэрнатарска-архірэйскі Менск — зрабіўся сталіцаю „Беларускае Народнае Рэспублікі“, — рэспублікі,

якая фактычна ніколі не існавала, рэспублікі без тэрыторыі, — сталіцаю, рэзідэнцыяй неда-лужнага ўраду, бязмоцнага нават у залі сваіх паседжаньняў...

Чысьценькі двухпавярховы будынак на пляцу Волі А. О. К. 10, — „Арміі абэр-камандаваньне 10“ — штаб дзесятае арміі. Камандуючы арміяй — генэрал фон-Фалькенгайн...

Поўдзень. Працоўны габінэт камандуючага. Уваходзіць ад’ютант, — лейтэнант Андрэс.

— Да вашае эксэленцыі, — пан міністар чужаземных спраў Беларусі...

— Хай пачакае... я — заняты.

— Слухаю!

Праходзіць паўгадзіны.

Стары генэрал адкладае ў бок паперы... звоніць.

Уваходзіць ад’ютант.

— Чакае?

— Чакае, — ваша эксэленцыя!

— Дык прасеце!

— Пане міністру, — я запэўняю вас зусім катэго-рычна: наша войска ня зыйдзе з абшараў вашае краіны аж да тае пары, пакуль вы не з’арганізуеце ўласнае арміі...

Задаволены міністар ідзе пехатою па Губарнатарскай вуліцы і ўсьміхаецца:

— Як добра!

... А на фурманку — у яго грошай няма. Ён скручвае сабе на хаду цыгарку з махоркі. „Нічога... белы дом — ля сквэру... не далёка“...

■

398 полк ляндштурмістых стаіць у павятовым горадзе, — вартуе шляхі адступленьня для сваіх таварышоў — нямецкіх салдат, што вяртаюцца з Украіны.

А там — вёрст якіх з дзесятак на ўсход — тое дзіўнае панства, — панства бяз панства, без афіцэраў і генэралаў, без абшарнікаў і фабрыкантаў. Там — чырвоныя сьцягі і сьпеў Інтэрнацыяналу.

А тут — „цывільныя“ і „вайсковыя“, „салдаты“ і „афіцэры“, тут, — камэдантура, контр-разьведка і „салдацкая рада“.

Там — імкненьне наперад. Тут — імкненьне назад, — думка — „Калі-ж дахаты?“...

Дахаты, — пэўне, — хутка.

Пан камэндант — рэквізуе ў сялян карову і тут-жа прадае яе спэкулянту, — грошы на дарогу патрэбны. Старшыня „салдацкае рады“ — пасяліўся ў мешчаніна, зьняў у яго пакой з мэблямі, а цяпер — прадае мэблі, бадай недарма, — грошы трэба на дарогу дахаты. Салдат атрымаў новыя боты і дзье зьмены.

бялізны, і прадае ўсё гэта на рынку, — нашто боты, нашто бялізна, калі хутка дахаты...

— Дахаты!..

— Дахаты!..

— Дахаты!..

Гэтая думка — скрозь, усюды, ува ўсіх.

Комэндант, — „рытмайстар“ Зінкель звоніць па тэлефоне:

— Альлё... Проша Маладэчна!.. Альлё... Альлё... Гэта Маладэчна?... Так. — Дайце Менск... так Менск?... Дайце — А. О. К. 10... так... Альлё... Гэтая я, комэндант павятовага гораду... так... рытмайстар Зінкель... Лейтэнант Андрэс?.. Яго эксэленцыю можна?.. так... Дзякую...

— ... Салдат утрымаць немагчыма... Калі не адступім... хаця-ж бы крышку... Толькі на паказ... — разьбягуцца ўсе... Што?.. Трымацца?.. Слухаю, ваша эксэленцыя...

У павятовым горадзе, — па казармах бегаюць нейкія шэрыя салдацкія постаці... Адозвы... Заўтра — сход... а дванаццатай гадзіне... „Прыходзьце, хлопцы, усе“... Вось чорненькі Морыц... Бегае больш за ўсіх... Нешта ўзьнята гаворыць узрушанаму гуртку салдат... У казарму ўваходзіць „сам“ рытмайстар... Усе ўсхапнуліся, — „маўчаць“...

Раньне. Альфрэд Кляйн—ня можа ісьці на сход. Ён атрымаў назначэньне вартаўнічым для арэстнага памешканья...

Адзінаццатая... Пост Альфрэда Кляйна ўнутры каморкі з „асабліванебясьпечнымі“. У Альфрэда ў руках — стрэльба. А „асабліва небясьпечныя“ — „бальшавікі“ — сядзяць на нарах, насупіліся, кураць цыгаркі, вачыма ўтаропіліся ў падлогу. Альфрэд стаіць, стрэльба ў руках, унутры — абурэньне, узрушэньне, узнятасьць, чаканьне, хваляваньне.

Дванаццатая. Узрушэньне дасягае апагэю. Альфрэд высоўвае праз дзьверы галаву ў калідор... Нікога... — Чаго глядзіш? — пытаецца раптам панямецку адзін з арыштаваных...

— Так... Нудна нешта...

А на пляцы—мітынг, сход, натаўп, гоман буйлівы, прамовы...

Ва ўсіх у галаве—думка.

— Дахаты!

— Дахаты!..

— Дахаты!..

Узыходзіць на трыбуну „сам“ рытмайстар Зінкель. Яму не даюць гаварыць:

— Далоў!.. Далоў!.. Далоў!..

... „Войскі з Украіны даўно ўжо прайшлі, а мы ўсё яшчэ тут, нямаведама,—чаго пільнуем,—гаворыць нейкі вусаты.

... Хай приходзяць тыя бальшавікі,—нас гэта не датыча, — дадае маленькі, чарнявенькі..

... — Таварышы! Наш абавязак—дапамагчы сусьветнаму пролетарыату...—гаворыць высокі блакітнавокі салдат.

... — Мы хочам самавызначэння нацыі, а бальшавікі—супроць гэтага,—сіліцца растлумачыць нехта з начальства...

— Ня наша справа! гудзіць натаўп.

— Дахаты!..

— Дахаты!..

— Дахаты!..

Сход скончыўся а трэцяй гадзіне.

Рэзолюцыя прынята, вядома: „Дахаты!“..

Абрана новая салдацкая рада,—на чале высокі блакітнавокі і чорненькі Моруц. Афіцэры ўгаварваюць, мітусяцца, тэлефон нехта папсаваў — рытмайстар Зінкель са скуру лезе, звоніць,—Маладэчна—не адклікаецца, заўзятае... Салдаты—мітусяцца,—пакуюць рэчы. Афіцэры—пакуюць таксама, прадаюць сваё і чужое. Чыгуначнікі рыхтуюць цягнікі. Станцыя поўная вайсковых. У паветра гудзеньне

— Дахаты!..

— Дахаты!..

— Дахаты!..

У астрозе—мітусяцца начальства. Вартаўнічае памяшканьне—пуста. Усе—разьбегліся. Рыхтуюцца ў дарогу. Міма каморы, дзе пост Альфрэда, прабягае сэржант Леман.

— Фрэдзі? Ты яшчэ тут?.. Кінь,—збірайся, сёння едем усе дахаты..

— А арыштаванія?..

Леман нічога не адказвае. Ён ужо далёка,—прабег праз увесь калідор і зьнік за дзвярыма... Альфрэд— у нерашучасьці. Праб'ягае рыжанькі Бэкер.

— Бэкер,—стой, куды ты?

— Адчапіся! Часу няма! Сёння—дахаты!..

Альфрэд стаіць асалапелы.

— Чаго стаіш? Ня бачыш—усе ўцякаюць, сёння адступаеце, зьвяртаецца да Альфрэда арыштаваны.

— Ат!— Альфрэд ускідвае стрэльбу на плячо і ідзе па калідору...

— Хлопцы! Дахаты!—крычаць арыштаванія, і збіраюць манаткі.

— Дахаты!

— Дахаты!

— Дахаты!—

нясецца з усіх бакоў буйлівы гоман.

А восьмай гадзіне—апошні нямецкі эшалон адыходзіць з станцыі.

У павятовы горад—уваходзяць чырвоныя.

Разьдзел X

Убачым яшчэ неба ў рубінах

Час ідзе, ідуць дні, ідуць тыдні. Ідуць войскі, цягнікі, людзі—белыя, чырвоныя, зялёныя. Час ідзе, жалезнаю хадою рушыцца гісторыя.

Бэрлін.

Натаўп. Узрушэньне. Чырвоныя сьцягі. Буйлівы голас мас.

Ломамі сталёвымі падымаюцца асфальтовыя брукі, грамадзяцца ў купы на крыжаваньнях вуліц. Сюды-ж у купы, валяцца каменны, кахлі панэляй, паламаныя слупы, сарваныя шылды, цэглы, паламаныя фурманкі. Растуць барыкады.

На рагу Моабіцкае—рушыцца натаўп,—сьцягі, плякаты, сьпеў:

„Гэта бой наш астатні
за працоўны народ“—

Раптам—

выскакваюць з-за вугла „яны“—
гусары крывавага здрадніка—Носкэ.

Дымам абгорнутыя шчаціняцца стальлю багнэтаў
барыкады...

На Францішканскай—таксама барыкада, а за ёю—
чалавек дзесяць,—шэсьць рабочых і чатыры—у вай-
скавай вопратцы.

Тут Альфрэд Кляйн.

Чорненкі Моруц—ляжыць і кіруе кулямётам.

Падбягае нейкі рабочы:

— Са штабу званілі— у што-б ні стала—трымай-
цеся...—падмогі няма... сіл мала... зойдуць у тыл на-
шым тады...

Белыя нешта рыхтуюць. Занадта падазроная пануе
цішыня.

... Бжжжж—гудзе аднекуль пчала-куля. Моруц са
стогнам коціцца ў бок ад кулямёта. На зьмену пад-
бягае нейкі кудлаты.

— Дрэнь справа,—прабраліся, відаць, у той дом,
направа,—стрэл здаецца адтуль быў...

... Бжжжж—зноў гудзе куля. Адзін з рабочых кідае
стрэльбу. Пачынае нібы лавіць рукамі паветра. На-
рэшце—пахістаўшыся з момант—падае ніц.

... Бжжжж... Бжжжж...

Яшчэ два.

—Ага,—гэта вось з таго вакна, налева!..

Альфрэд туліцца да ганку дома і ўскідвае стрэльбу.
Цэліцца. Бжжжжж...

Стрэльба валіцца з рук. У вачох—рознакалёрныя
кругі. Альфрэд падае на ўсходы ўсьлед за вінтоўкаю
... Бжжжж..—Бжжжж..—Бжжжж..—

Нехта садзіць без памылкі.

.. Бжжжж... Бжжжж... Бжжжж...

Па Францішканскай рушыцца атрад белых...

„Спартакаўскі“ кулямёт—маўчыць..

У доме—ля барыкады, у вакне—дзьве жанчыны:

— Глядзі,—едуць!

— А тут—усе мёртвыя..

— Не,—бач,—гэты, ля ганку—варушыцца...

— Бач, бач—едуць...

— Слухай,—трэба ратаваць... Схаваем яго...

— Праўда... хутчэй.. Бяжым...

На ганку—расчыняюцца дзьверы, і дзьве жанчыны
ўцягваюць нейкае зьмярцьвелае цела.

Падымаюць. За ногі, за плечы. Усходцы. Кватэра.

— Ліза,—дзьверы ўнізе зачынены?

— Не!

— Бяжы хутчэй!..

Ліза зачыняе дзьверы і зноў бягом падымаецца па
ўсходцах...

Кладуць раненага ў ложка.

— Цяпер—распануць, і абмыць. Грэта, бяры нож-
ніцы, разрэзвай яму мундзір!..

Але Грэта—нібы ня чуе. Маўчыць і пільна ўзіраецца
ў зьмярцьвелы твар...

Маўчыць спартакаўскі кулямёт.

Белыя пад'ехалі да барыкады. Камандзір,—барон фон-Вэск,—стары знаёмы,—саскаквае з каня. У руцэ парабелюм.

„Спартакаўцы“ ляжаць на зямельцы ў самых рознастайных позах. Адзін варушыцца.

Вэск падымае руку. Цэліцца:

— У карак яму, падлюзе!..

Стрэл.

— Гатоў!.. А гэты?.. Варушыцца... І яго туды-ж!..

Барон фон-Вэск ускаквае на каня.

Атрад едзе далей..

А сьледам—ідзе белая пяхота.

Ідзе і сьпявае:

„Хадзі, дзяўчыначка!

Ня плач дарэмна!..“

■
Недзе грукоча артылерыя. З боку Шарлётэнбурга— канонада.

Мала засталася ўжо барыкад...

Нікнуць іх абаронцы...

Вось,—на Моабіцкай: валіцца з ног нейкі рабочы.

Прабіты куляю. Задыхаецца. Падб'ягаюць таварышы.

А ён:

— Браткі!.. Мы... пераможаны... Але... гэта яшчэ... не... астатні бой!..

І памірае...

У месьце, у цэнтры,—зноў плёскаюцца трохкалё-
ныя сьцягі.

На ўскраінах—страляніна цішэе.

А тут—поўны спакой.

Адчыніліся ўжо дзе якія рэстараны...

Вось—кафе-рэсторан Гартмана,

Вялікая зала, поўная афіцэраў.

Тосты. Віншаваньні.

Раптам—нехта пачынае:

„Любы наш край!—
спакойны будзь!..“

Усе падхопліваюць:

„і моцна стой
варта на Рэйне“.

Носке перамог паўстаньне Спартакаўцаў!..

А на Моабіцкай—

вялікі шасьціпавярховы дом.

Памяшканьне—пад страхую,—там, дзе калісьці жыла
Грэтхэн і нябожчыца цётка Элізабэт...

Хворая жанчына сядзіць на лаўцы і плача:

... — Забілі!.. Раненага забілі!.. Чуеце, сіроткі вы мае...

А дзеткі,—адзін менш за другога, плачуць:

— Мамка!.. Хлеба!.. Дай хлеба!..

Носке перамог паўстаньне Спартакаўцаў!..

■

Час ідзе, ідуць дні, ідуць тыдні.

Па вуліцах—ідуць трамваі, аўто, фурманкі, людзі,—рушыцца гаманлівы натаўп.

Барон Вэкс—шпацыруе па Альлеі Перамогі са сваёю новаю каханкаю,—опэрнаю сьпявачкаю — Фрэйляйн Бэкер...

Грымяць шасьцёркі на фабрыцы А. Э. Г. Пад зямлёю—стукаюць па рэйках колы цягніку мэтрополітэну. На рагу Фрыдрыхштрасэ стаіць, рукі за сьпінаю, традыцыйны шуцман. Усё—як сьлед,—усё як калісьці...

А на Францышканскай—на трэцім паверсе—у пакоі—сядзіць у крэсьле нейкі хворы. Ля яго на падлозе—дзяўчына, гадоў 22—23. Сядзіць... Густа падведзеныя бровы, кармазынавыя губы... А па шчаках—такіх белых,—крынічаць сьлёзы...

— Так, Альфрэд... Я сёньня еду... Разышліся наскія пуцявіны... Твая справа—фабрыка, а мая—вуліца... Я хацела толькі, каб ты ўсё ведаў...

Яна моцна сьціснула пальцамі ражок хусьцінкі. Тупа ўтаропіліся вочы хворага некуды ўбок,—туды дзе на сьвежых шпалерах відаць было вялізную тлустую пляму.

— Ну, дык бывай, Фрэддзі... Бывай... Не памінай ліхам.

Дзяўчына ўстала і рашуча пашла да дзвярэй.

З жахам пазірае на яе Альфэд.

Узялася за клямку.

Адчыніла.

І раптам—

крык...

Такі крык, ад якога кроў халадзее ў жылах.

— Грэтхэн!..

— Грэтхэн!..

Хворы ўскочыў з ложка і ня ў змозе трымацца на нагах, упаў на падлогу.

Грэтхэн кінулася яго падымаць.

Вечар. Як дыямэнт,—тысячмі агнёў гуляе Бэрлін.

Цёплы вясновы ветрык так ласкава казлыча твары...
На будынку Рэйхсбанку гарыць шматкалёрная

рэкляма:

Нурэце толькі

ОНАСА—ЗАРОТО!

Весела тупае тысячаногі натаўп.

Ёкаюць пугі фурmanoў.

Гудуць сырэны аўтомабіляў...

.....
На Францышканскай,— на трэцім паверсе, у пакойчыку, любя сьвеціць пад чырвоным каптуром электрычная настольная лямпка.

Альфрэд Кляйн—загорнуты ў коўдру, сядзіць у сваім крэсьле...

Ля яго, на падлозе—Грэтхэн. Галаву схіліла яму на калені, і так весела блішчаць і смяюцца—у працягу чатырох гадоў заплаканыя вочкі...

А ён—здараваю леваю рукою лашчыць любыя белесаватыя валасы, і прыгаварвае:

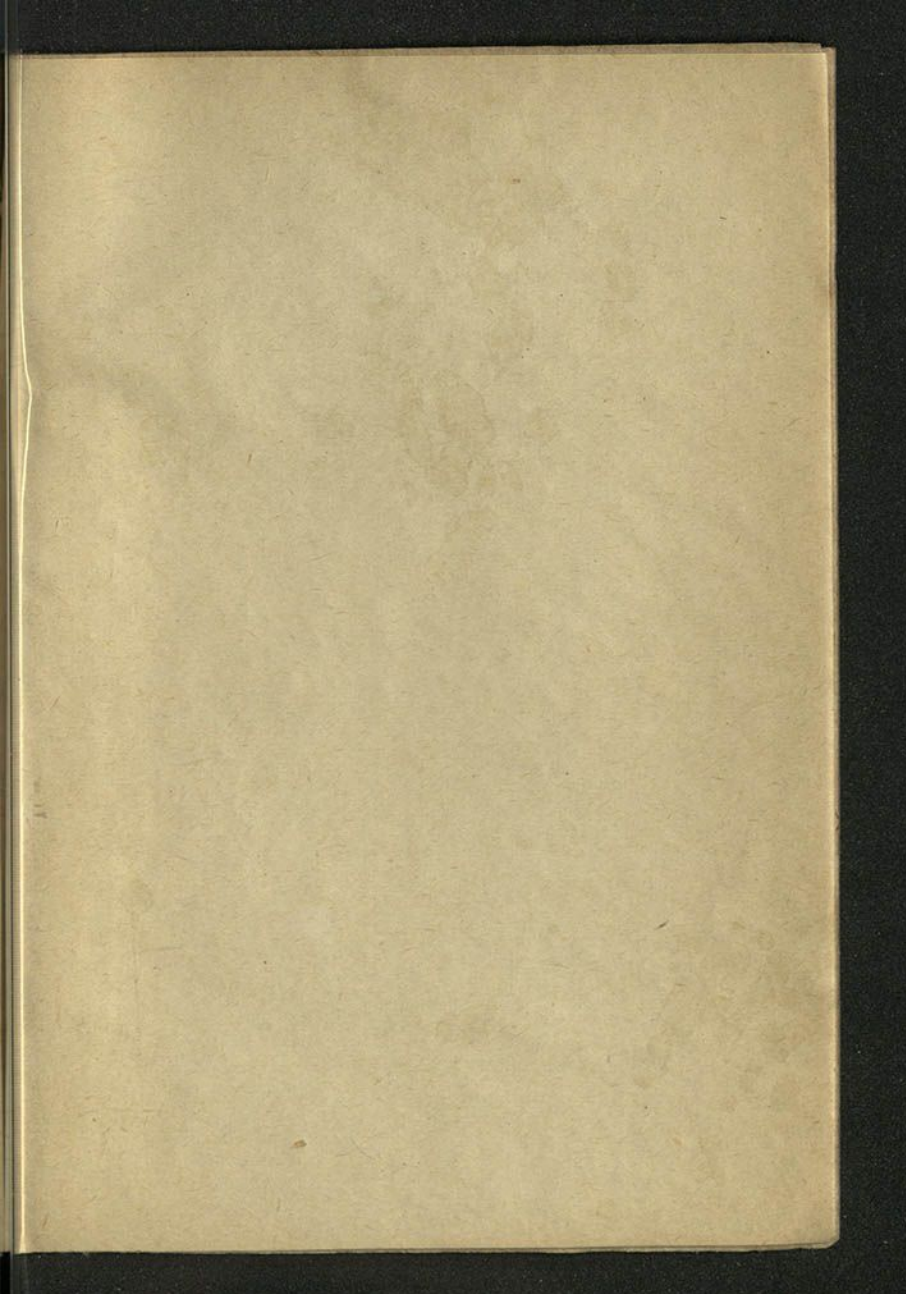
— Нішто, любая... Што было,—тое ня вернецца...

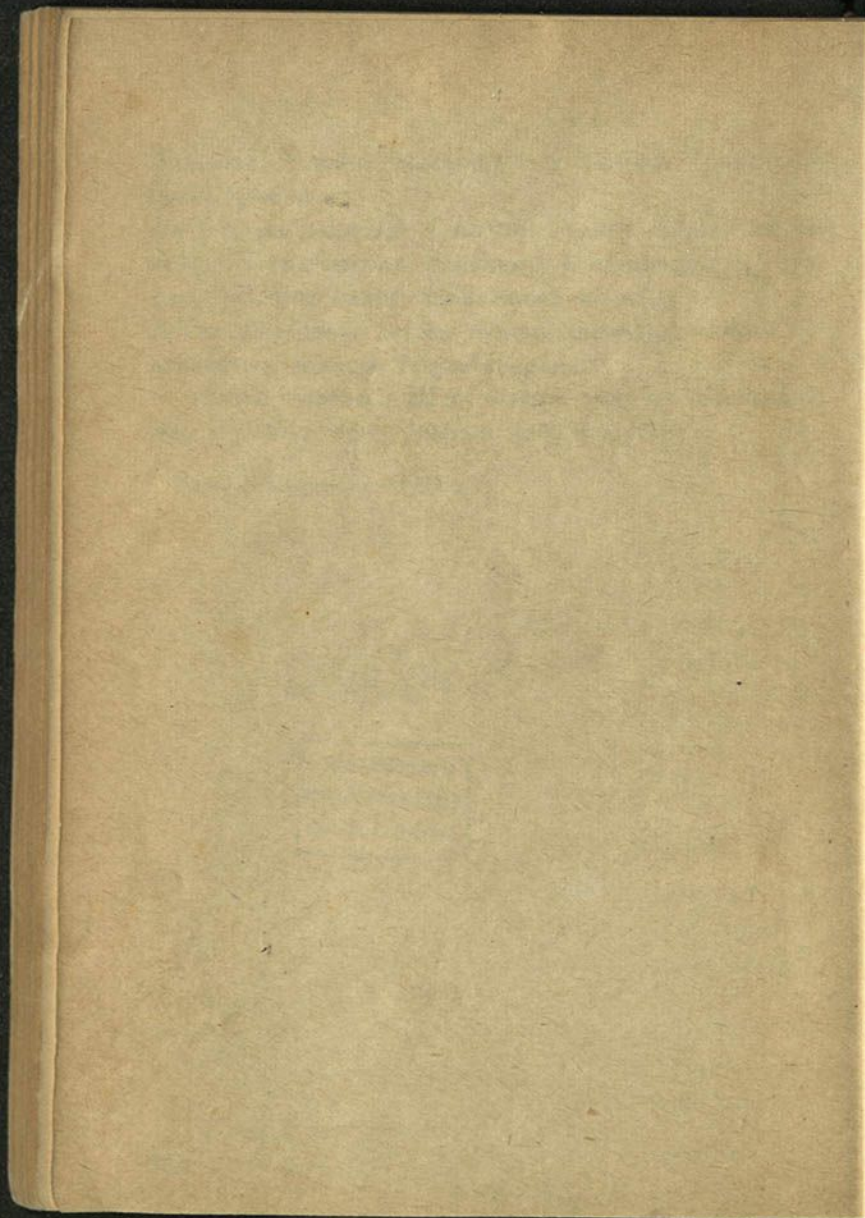
Мы з табою яшчэ ўбачым неба ў рубінах.

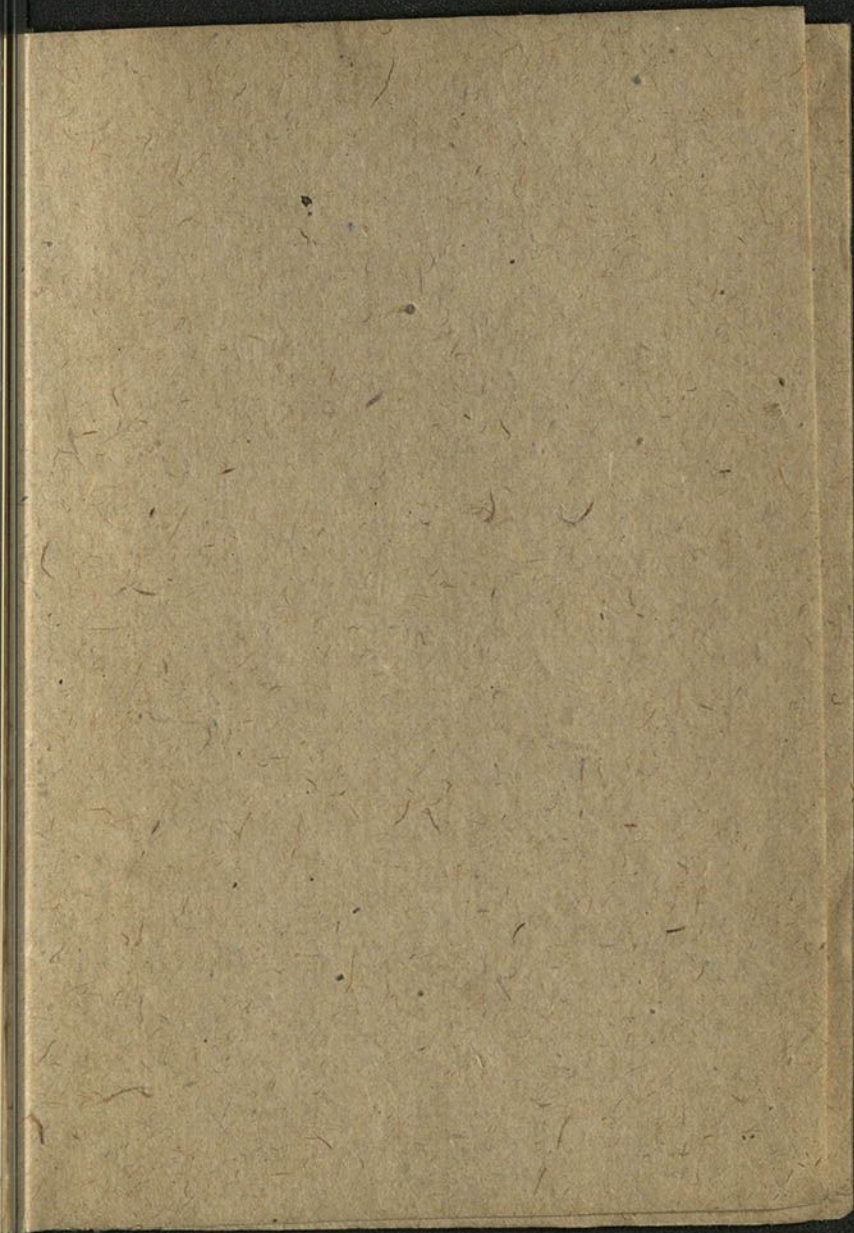
Менск—кастрычнік—1927 г.

234404

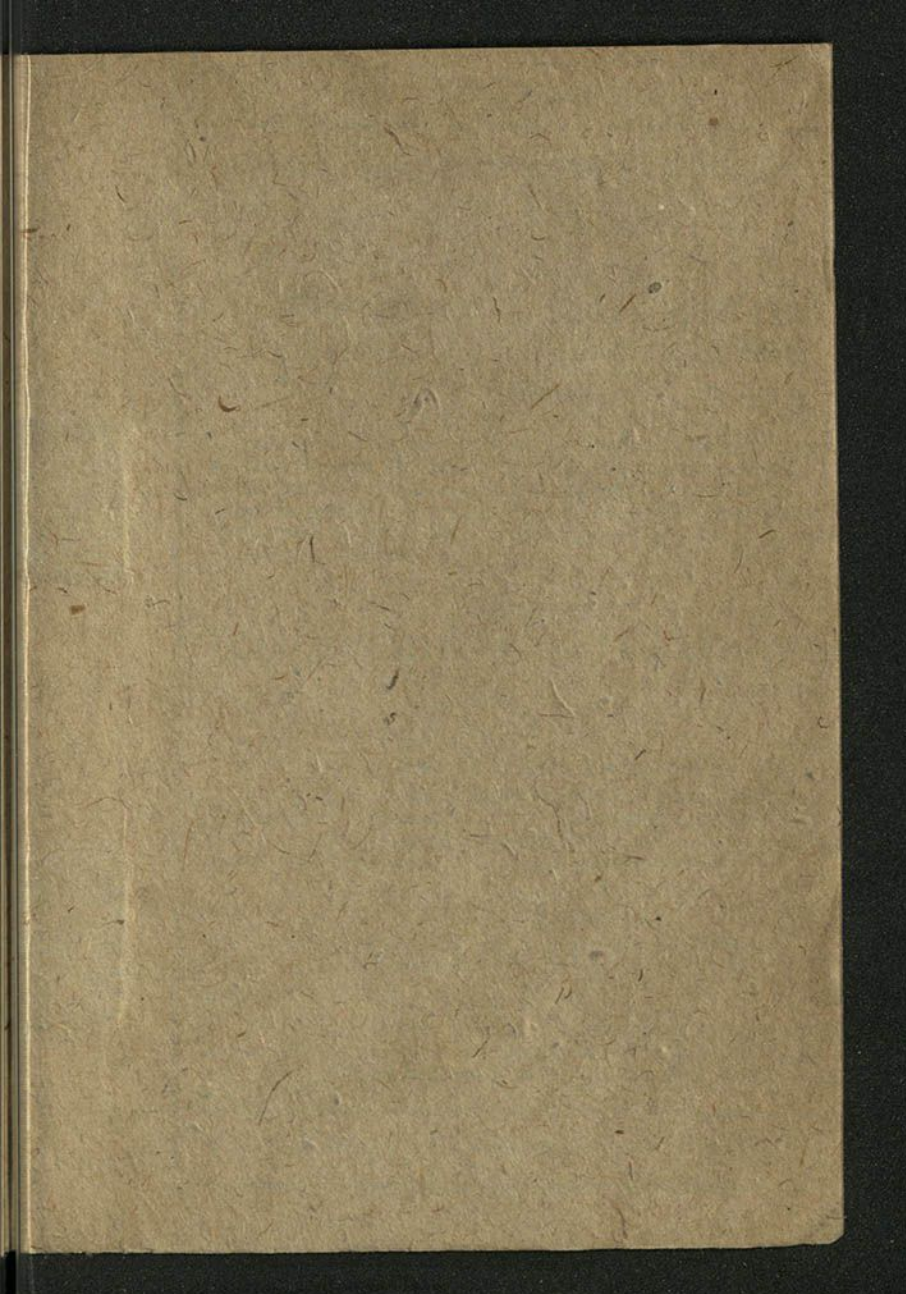
Дзяржаўная
бібліятэка СССР
імя У. І. Леніна

Bjo. no 239/40.

0-60
ЦАНА -70 кап.

00000004026930

Бел. 2005

3

